

Gau gorri pelotari, goiz gorri errotari

Txema Preciado Saez de Ocariz

Euskal Herriko Unibertsitatea
Musika, Plastika eta Gorputz Adierazpenaren Didaktika
Donostiako Irakasleen Unibertsitate Eskola

GAKO-HITZAK: Kultura-transmisioa. Hautematea. Irakaskuntza. Kolorea

Baten bat harri dezake izenbururako aukeratutako atsoitzak, ez baita jorratuko den gaiaren deskriptibotasunean oinarritzen; horrela egiteak, ordea, titulu luze samar beharko luke (edo goian jarritako izenburua luzatuko lukeen azpigitulua gehitu). Baina aukeraturikoa —bere ezaugarri iradokorrean— jakintza arlo bakar batena ez den eta adar asko duen arazoari heltzeko baliagarria izan daitekeelakoan nago.

Itzuliko naiz izenburura, baina jar dezadan aurretik artikulua kulturen transmisioa, gauzak-koloreak hautemateko erak eta, modu berezian, irakaskuntzak transmisio honetan jokatzeko duen papera planteatu nahi dituela, horretarako *gorri* hitza ardatz hartuta, dituen adiera ezberdinen inguruan ibilbidea eginez. Irakasleen prestakuntzarako eskoletan ez ezik, irakaskuntzan diharduen edo, besterik gabe, euskal kulturaren egarriz dagoenarentzat baliagarria izan daiteke gorri itsasoan murgiltzea, eta bide batez, ateak irekiko ditugu arruntasunean kokatu ohi ditugun fenomenoak geureagotik ikusteko.

1. SARRERA

1.1. Arazoaren identifikapena

Irakasle kideekin hitz eginda eta, bereziki, nire esperientzian oinarrituta, egun euskal kultur arloari dagokionez edozein irakaskuntza mailetako gazteen artean ikuskera sinplista samar eta maiz inguruko kulturekin homologazioa bilatzen duena aurkitzen dela esatera ausartzen naiz. Euskaraz gain, beste hizkuntza batzuk ezagutu eta erabiltzen ditugu, baita kultura ez-

berdinekin biziki erlazionaturik egon ere. Eraginak hor daude, kulturen indarrak oso ezberdinak baitira eta —ohikoa denez— gehienetan ez da orekarik lortzen, kultura nagusien mesederako (hots, euskal kulturaren kalterako); adibideetan sartuta, badirudi batzuetan kezka nagusia euskaraz nola esaten diren zenbait kontzeptu edo zenbait hitzen kidekoak aurkitzearekin (erdararik euskarara —usu— eta euskaratik erdarara —gutxitan—) nahikoa dugula.

Plastika arloan egiten dut lan eta hautemate gaia lantzen dugunean, urtez urte ikasleen partetik euskal kulturaren dauden zenbait hutsune egiaztatzen ditut baita, oro har, euskal kulturaren bizi omen garenok zenbaitetan zer-nolako zailtasunak ditugun gure aurretikoen pentsamoldeekin, bat egiteko ez bada (bizi baldintzen aldaketak direla eta), gutxienez eurok ulertzeko. Egia da aldaketa ikaragarria eman dela nekazaritzako gizartetik egungo teknologia-informazio arora, baina gure kultura aro berrira egokitu egin dugu/ari gara egiten ala ordezkatu? Galdetzekoa da, finean, gure aurretikokiko katea ez ote den soka bihurtu edo —zenbait kasutan— haria besterik ez (edo akaso ezta hori ere ez).

Era gordinean planteatuz: **geuk ere** behi, asto, ardi... urdinik ikusten al dugu? lana beltz egiten dugu? (tira, ulertzen dugu gutxienez zer esan nahi duen?) ala izerdi zuria da gurea?; entzuten ditugunak, hitz zuriak baino ez? tabako gorriarik ba al da? zer ulertzen dugu «ipar beltza da gaurkoa» entzuten dugunean? edo «etxean bi ume gorri ditugu»? edo «ogia urdinduta gelditu zaigu»? edo «bazterrak gorrituta dagoz»? edo «begi zurikoak horko familiakoak»? edo... Ez dira oraingo kontuak hauek (Preciado, 1992, 1993, 2003) eta, tamalez, gaurkotasunik ez dute galdu hutsune hauek.

Bistan da arlo zehatz batetik haratago doan gaia dela eta, diziplinartekotasuna aitortzen eta aldi berean aldarrikatzen, zalantzarik gabeko garrantzia hartzen du —jakintza arlo zehatzen gainetik— irakasle prestakuntzan kokatuz gero; finean, norberaren ikuskerari buruz bultzatzen den gogoetaz gain euskal kulturatik dauden ikusteko erak antzemateko egokian egongo gara.

1.2. Artikuluaren nondik-norakoa

Gure kasuan **kolore** gaia ukitzen dugunean sarri sinplismotan erortzen garela eta gure kulturatik begiratu baino, halako ikuskera «unibertsal» batetik so egiten diogula ematen du. Hau dela eta, maiz harridura keinuak azaltzen dira urdinak —beste adierak baztertu gabe— har ditzakeen adiera kromatikoak azaltzean («urdin», «zuri», «gris», «marroi», «berde») edo zuriak dituen adiera ez-kromatikoekin berri ematean (alperra, faltsua...) edo erdarazko kidetasuna nekez lortzen duten beste hitz batzuk plazaratzean («beilegi», «hits», «amuzko», «belio», «ubel»...) edo...

Koloreetarako erabiltzen ditugun hitzen artean **gorriarena** kasu paradigmakoa dela esan daiteke: alde batetik kromatikoki hartzen duen zabalera semantikoa dela (egun finkatuta ditugun beste kolore batzuk bere baitan hartuz: horia, laranja, arrosa, marroia...) eta bestetik, kromatistotik haratago doazen adiera ugari duelako. Zoritxarrez, ikasleen artean ez dira asko gorriaren erdarazko «red-rouge-rojo» alderdi kromatikotik haratago joaten direnak eta ez da makala ere kromatistotik haratagoko adierak arrotzak egiten zaizkien kopurua; edozein modutan eta pentsatzekoa denez, kasurik onenean aberastasun gehiago ulertze mailan erabiltze mailan baino.

Beste kolore hitzak har nitzake (eta batzuei buruz egin dut zenbait ekarpen: Preciado, 1994, 1995) baina artikulu honek GORRIAK hartzen dituen esanahien diferenteen zehar ibilaldia egitea du ardatz, duen aberastasunaz jabe gaitezen: alderdi kromatikoa hor dago, pentsatzen duguna baino zabalagoa baina aldi berean agerian utzi nahi da beste adiera ugariak duten pisua, horiek aipatu gabe ezin baita gure kultura funtsezkoa den hitz hau sakonki ezagutu.

Izenburuari itzuliz, jarritakoak zenbait elementu du landuko dudan gaiarekin erlazionaturik: gorriaren inguruan dago egituratua eta bistan dago hitzez hitzeko itzulpena zentzugabekeria litzatekeela; aldi berean, ezinbestekoa zaigu testuingurua berau ulertzeko. Gorria adiera kromatiko zabalean ulertuta ere (gauak baino ilunabarrak hartzen dituen kolore gorriak eta berdin egunsentikoak, erdarazko «arrebol» delakoa) eguraldiaren iragarpena du funtsean eta «pelotari» - «errotari» bikoiztasunarekin eguraldi ona (pilotan aritzeko) eta euria (lanerako, errota higiarazteko) adierazten du. Bere baitan du, beraz, gorriak hartzen dituen (besteak zeharka gogoratuz) adieren arteko bat eta gure patrimonio kulturalaz zein euskaldunon ikuskeraz jabetzeko testuinguruaren beharra aldarrikatzen du ere.

1.3. Artikuluaren egitura

Gorriaren inguruan egituraturik, gaiak askorako eman dezakeela zalan-tzarik ez dut. Artikuluaren ekarpena gorri hitzak dituen esanahi aberatsen inguruan ibilaldia egitea da, ugaritasun hortaz ohar gaitezen, bat egin dezagun gure aurretikoen ikuskerekin eta, irakaskuntzaren arloan sartuta (baita gizartekide gisa ere) euskal kulturaren begi-katea garen honetan, egoera berrietara egokituta ere, berau izaten saia gaitezen.

Nahi baino luzeago gelditzen da lana eta zatituta ikusi beharko du argia. Horregatik garrantzitsua da egituraz jabetzea: modu orokorrean alderdi kromatikotik kromatikoak ez diren beste adieratara joango da, eskema hau osatuz:

<i>Lehengo zatia</i>	
A. Alderdi kromatikoa	Gorriak hartzen dituen esanahi kromatiko nagusiak jorratuko dira hemen, ñabardurei-eta arreta eskainiz.
B. Kolore mota baino, kolorea bera	Gorria ez da soilik beste kolore bat, kolorea bera adierazten duen erabilerarik baitu ere. Aukera izango dugu beste kultu-retatik begiratzeko ere.
C. Sailkatzekoa	Ezin bazterrean utzi koloreen erabilera hau, dituen esanahi kromatikoek laguntzen baitu bere eremua finkatzen: <i>gorringo</i> , <i>ardo gorri</i> , <i>urregorri</i> eta abar azalduko dira hemen.
D. Gorri itxurarekin jarraituz...	Badaude, hain nagusiak ez badira ere, beste zenbait kasu gorriaren eremua osatzen laguntzen duten eta gorria oinarri dutenak: <i>gorrina</i> , <i>elgorri</i> ...
<i>Bigarren zatia</i>	
E. ...beste adieratara saltoa	Aurrekoarekin abiadura hartuta, salto egingo dugu kromatiko motik haratagoko adierak dituzten horietara: <i>biluzik</i> , <i>ume gorri</i> ...
F. Beste adierak	Beste adieratan daudenak asko dira, nahiz eta denak ez indar, zabalera edota gaurkotasun berekoak izan. Diren eta izan diren beste horiekin osatzen da atal hau.
G. Besterik ere	Badago oraindik ere, kasu gehiago gorri itsasoan murgilduz gero. Gogoeta batzuk egingo ditut izengoiti, esklamazio eta bikoiztasunaren inguruan bildutakoekin.

Ikusitakoaren inguruan artikulua azken gogoeta bat beharko du eta, ezin bestean, egungo irakaskuntzan ematen zaion trataeraren ingurukoak izango da.

1.4. Hasi aurretiko oharrak

a) Jarraian azalduko diren adierak bilakaera historikoan ulertu behar dira; izan ere, denak ez dute gaurkotasunik (txanpon mota den «begi gorri» kasu) eta, ohikoa denez, denboran zehar kolore-hitzak egokitzen eta berregokitzen joaten dira testuinguru berrien arabera.

b) Lerro hauetan egiten den ibilbidea ez da gorriak egindakoa izan dela iradoki/adierazi nahi; alderdi kromatikoetik abiatzea gorriaren unibertsioan sartzeko biderik egokiena delakoan hautatua izan da, ez besterik.

c) Bereizten diren multzoak ez dira hedadura berdintsukoak, ezta pareko garrantzikoak, ezta gaurkotasun berekoak ere ez, eta agerikoa da bereizketak eten suposatzen badu sarri hau ulertzeko erraztasunaren irizpideari begiratuta izan dela burutua. Aberastasun horretan, finean, gorria izate oso bat bezala ikusi behar da; hau dela eta, adierak zenbatzerakoan ez da ibili

behar kopuru zehatz edo handi baten atzetik; erlatibizatu beharra dago, sari mugak labainkorrak baitira.

d) Aspaldiko proiektu bat gauzatu, bildutako adibide gehienak Justo Mokoroa Mujikak egindako lanetik atera direla esan beharra dago eta bide batez, bera omendu nahi da baita bere moduan euskal kulturaren alde lan eskerga egin duten hainbat ere. Bere garaian ateratako liburu marduletan bilaketa lana gogorra suertatzen bazen, orain bere web orrian «ortik eta emendik» (www.hiztegia.net/) era azkar eta erosoan egin daiteke. Aipatuko ditudan kasuak lauki baten bitartez inguratuta azalduko dira, horrela informazio-iturria identifikatuta utziz.

Halaber, kontutan hartu «gorri» hitzaren bilaketak 910 kasu ekartzen dituela; hala ere, denak ez dira baliagarriak, zenbait hitz daudelako euren baitan «gorri» dutenak («884. Ikaste-alde **igorri** zuen semea...») eta beste zenbait errepikatuta daudelako (esaldi berean bi-hiru osagai nabarmendu nahi dituenan). Edozein modutan, agertzen diren zenbakiekin utzi ditut, iturburura jo nahi duenak arazorik izan ez dezan.

e) Azkenean, artikulua honetan egiten den ekarpena itxia ez dela agerian utzi nahi dut; aldiz, norberak osa eta egoki dezakeela ulertu behar da, aberasteko gonbitea esplizituki luzatuz eta pizgarria izan dadila desiratuz, bai gorriaren inguruan sakonduz, bai beste kolore-hitzen inguruan, baita —oro har— euskal kulturaren ere.

2. ALDERDI KROMATIKOA

2.1. Ohiko adiera kromatikoa: «rojo-red-rouge»

Lehenengo momentu batean beste hizkuntzakoen kidekotzat hartu ohi dugun alderdi kromatikoa adierarik gertuena eta hedatuena dela esan genezakeela eta gehienok —zenbat eta gazteago are gehiago— «gorri» hitza kolore mota horrekin lehendabiziko lotura egiten dugulakoan nago. Hiztegietara begirada zuzenduz gero antzekoak topatuko ditugu: «odolaren kolorea, mitxoletarena, argi zuriaren espektroko edota ostadarraren lehen kolorea...» Guzti honek inguruko hizkuntzekin parekotasun erosoan mugitzera garamatza eta arazorik ez digu suposatzen, baldin eta lehenbiziko lotura hau ez bada erabat gailentzen, beste adierak ahanzturan utziz.

2.1.1. Justo Mokoroak egindako lanari begirada zuzenduz, adibide ugari aurkituko dugu **ohiko adiera kromatiko** honekin; arrosa, txarro eta besteren bat agertuta ere, kasurik agerikoena arroparena dela esan daiteke:

94. Ingurutik igaro zaio artzai mutillari neskatxa motz eder bat, bere **gona gorria** goitxo bilduarekin ... (goratxo jasoarekin).
Mujika Gregorio. IBAIZABAL (semanario). (G)
- 102-850. Kolko-gañean oso apainkiro zeraman **arrosa gorri** bat.
Arriola P. IBAIZABAL (semanario). (G)
382. Noren aginduz jantzi duk **zapi gorri** ori lepoan?
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)
410. Iturran jaunak, bere ganeko **jantzi gorriaz**, alboetatik abade bi zituala berebiziko lotsa ta itzala emoten eutsan elizkizunari....
Garro Bernardo / Otxolua. EUZKADI (diario). (B)
413. Irriz epeñi ziotèn-**oialtzar gorria**....
Mendiburu Sebastián. Otoitz Gayak. (S. Mendiburu). Edición de 1905 (AN)
660. Arik denpora-garrenean amaren **gona gorria** Ereñun agertu zan....
Kobeaga Tomás. EUSKO FOLKLORE (boletín). 1973 (B)
662. Udarbarria joan zan bere kuku-soñukin; kanpoak **gorriz jantzirik** dijoaz txandan-txandan.
Arrese Beitia Felipe. Ama Euskeriaren Liburu Kantaiia. (F. Arrese Beitia). 1900 (G)
671. **Txarro gorri bat** tente arturik buruan iturrira ur-billa zijoan, etxeko alaba....
Artola Ramón. EUSKAL ERRIA (revista), 1893. 1. (G)
786. Azkeneko lan au zaio Garazi-ri atsegiñenik: maindireeri **ari gorritz** bi maiteen izena bordatzea: fedea bezin nekez urra ditekena.
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)
807. Potokatzen asi da **arrosa gorria**....
Oiz azpiko. MS. (NG)
910. Ez da eman oin orori **oski (zapata) gorri**
. Atsotitz, Zuhur hitz eta erran zahar. (J. Elissalde) (L)

2.1.2. Esan bezala, kasu ugari dugu alderdi kromatiko honetan kokatuta eta guzti hauen artean aukera dugu zenbait **ñabarduraz** gozatzeko; izan ere, informazio aberasgarria suposatzen dute hauek eta hiru azpimultzo bereiztu ditut.

—Ñabardurak markatze horretan batzutan **atzizkiak** dira aberastasuna ekartzen digutenak; izan ere, koloreak ez baitaude beti ongi definituta edota ohiko izendapenetan ez dira eroso kokatzen. Beharrezkoa da orduan zehaztasun horretara hurbiltzen gaituen atzizkiak eta zerrenda bukaezina lor genezake handik eta hemendik bildutakoekin: -zka, -sko, -zta, -tarako, -antz, -aire, -kara... eta tokian tokiko aldaerak -xta, -antx, -antz, -xta... Dena dela, hona hemen Mokoroak bildutako hauek:

- 92-619-777. Oiñutsetan ta bere gona motz **gorrixkarakin** kontentu joaten zan illun-aurrean, beiak biltzera....
Con sus falditas rojizas.
Iraola Victoriano. IBAIZABAL (semanario). (G)
93. **Gorrizko** agertu zen jendearen aintzinean.
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist. Diccionario V. E. F. (Tomo 2.). (R. M. de Azkue). 1905 1906 (AN, G)
727. Bethi bere piparekin ari da gure gizonttoa argi **gorriño** batez gau beltza zilhatzen duela....
. ESKUALDUNA (semanario). (NL)
730. Zurizkea baño obeto datorkio **gorrizkea**, soñeko orri.
(Color tirando a blanco; tirando a rojo.)
Etxebarria Toribio. Lexicón del euskera dialectal de Eibar. (T.Etxebarria). 1965 1966 (B)
733. **Gorritarakoa** dau lorea; **gorritara** emoten dabena.
De color rosado.
. Vocabulario manuscrito. (J. I. Iztueta) (B)
857. Lenengo jaioa **gorritarakoa** eta illetsua zan.
Rubicundo y vellosa.
Lardizabal Feo. Ignacio. Testamentu zarreco eta berrico Condaira. (F. Lardizábal). Ed. de E. López (G)

Kasu interesgarriak ematen dira, aukera emanez hitz berarekin adiera ezberdinak eman daitezkeela ikusteko.

- Puntu honi biziki helduta, aipatzekoa da ere beste batzutan **gorri mota diferenteak** nola markatzen diren; izan ere euskararen kolore-hiztegia murriztuago da gazteleraazkoa baino. Eta bereizketen ahalegina hor dago: «bermejo», «púrpura», «bermellón», «escarlata», «carmín» eta enparauak era ezberdinetan izan dira bereiztuak; euskarak bere erara egin ditu bereizketak, besteak beste, aipatutako atzizkien bitartez: «gorrasta», «gorrimin», «gorrindol», «gorriño», «gorrail», «gorraire», gorrikara», gorrixka»...; hala ere, oso urrun gaude bereizketa garbi eta erabakigarrietatik, hurrengo adibideak zein eremutan ari garen ederki erakusten digun bezala: «gorrizta» > «rojizo/za, rubio/bia, rosado/da, bermejo/ja, cobrizo/za, colorado/da» (Hiztegia 3000).
Hemen, Mokoroak gisa honetako batzuk bildu ditu eta aipatutako il-dotik dauden itzulpen argigarriekin utzi ditut:

734. Kardinalen soineko **gorri biziak**.
Vestiduras carmesí.
. ESKUALDUNA (semanario). (NL)
742. Argia ala illun-antzekoa nai dezu soñekoa? Urdin-beltza? Urdiñ-arrea?
Gorri-jana?
Vestido claro... oscuro... (Azul oscuro; gris, rojo granate...)
Dorronsoró Joaquín. *Aprenda el Vasco*. (De los originales manuscritos).
(Icharopena, 1958) (G)
748. Alako baten iru asto txiki agertu zirean Askao-kaletik lepoko estalki
erdi-gorri, erdi-arreakaz ikusgarrian apainduak.
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist. EUSKALZALE (semanario). 1898 (B)
- 763-28. **Gorriun** ori zertatik da?
Rubicundez.
Mujika Josefa Martina. Neronek or-emen entzunak. (G)

Izaera kromatikoa baino adiera konnotatiboa izanda ere (iraultzaile, komunista...) hauetan ere ematen dira bereizketa kromatikoak eta argigarriak direlakoan ekarriak izan dira hona:

543. **Gorrasta gorri-saminak**.
Rojos extremistas.
. ESKUALDUNA (semanario). (L)
766. Denek bá dakite kartelist **gorrasta eta gorriek** (arroltze berean daude gero bi motak! ...) zer nahi duten.
Tanto los rojos francos como los moderados coinciden en el fondo.
. ESKUALDUNA (semanario). (NL)

Oro har, euskaldunen artean bereizketa premia handirik ez dela izan esango nuke, baina ez da interes gabekoa hauek nola egiten diren ikus-tea; metafora, perifrasiya eta anitz baliabide erabili ditu euskaldunak —kolore hiztegi urria izanda ere— nahi izan duena aditzera emateko.

—Bestalde, ezin bazterrean utzi bi kolorerekin egindako **nahasketak**, ñabardura eta kolore berriak sortzen baitituzte. Mokoroak bildutako-ekin ez dira aukera guztiak agortzen (gorriurdin, gorrimore...) baina sorta polita eskaintzen digu:

63. Alorrek igar daude, artoak **ori-gorri**, txuloz bababeltzak. (Udaberriko agortean.)
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)
615. Iguzki bethean egonik **gorri-belztu** naiz.
Harriet. Dictionnaire Basque Francais. (P. Lhande) (L)
674. Begi **ori-gorriak** zituen ollarrak, mokoa makurra; atzeko lumak jo nai zioten burua zintzillik goitik beera.
Iturriaga Agustín. EUSKAL ERRIA (revista), 1887 11 (G)

738. Guztiz zeban kolore **gorri oritarako ederra** katamotz ark.
Un hermoso color leonado.
Utuetta Juan Ignacio. Guipuzcoaco Condaira. (J. Ig. Iztueta) (G)
740. **Zuri-gorritara** ematen duan arri bat da....
Piedra de color rubicundo.
Agirre J. Bta. Platicac. III. J. B. Aguirre. 1850 (G)
741. **Ori-gorritzka**.
Anaranjado.
. EUZKADI (diario). (G, B)
784. Nolabait **zurigorritzen** dira..., neskatillak.
Maquillarse de rubias.
Aitorren alaba. El DIA (diario). (G)

Aipatzekoak nahasketa batzuk eta emandako itzulpenak: hori-gorri > «color leonado», «anaranjado»; zuri-gorri > «rubicundo», «rubio». Itzuliko gara berriro adiera hauetara baita zuri-gorriaren «sonrosado» adierara.

2.1.3. Zenbaitetan **egoera baten adierazle** gisa azaltzen zaigu, zerbaitek eragindakoa: estutasun, larrialdi, ezintasun....egoerak egon daitezke —kasuak kasu— horren iturburuan. Gehienetan gizakiekin ematen den kasua da honako hau eta aipagarria suertatzen da sarri erabiltzen den bikoiztape-na baliabidea, oinarri-hitzaren esanahia indartuz:

27. Jesus! —esan zuan Ana-Josepak, morroiaren arpegiko **gorritasuna** ikusita—... Zer du mutill onek? Txarranpiñak erten bear diola esan leike....
No parece sino que le va a dar el sarampión....
Agirre Domingo. Garoa. (D. Aguirre). 1912 (G)
47. **Azal-gorritu** arte labean egin! (mingaiña)
. ARGIA (semanario). (G)
180. (An asi zan bultzaka), lepondoa **gorri-gorri** lertu bearrean....
Todo congestionado....
Ziarsolo Manuel / Abeletxe. ZERUKO ARGIA (semanario 2. época). (B)
182. **Gorri-gorrian** etorri zen.
Con el color encendido; excitado, acalorado.
Alzo / Diego de. Estudio sobre el euskera hablado. (Diego de Alzo). 1961 (AN)
427. **Txingarra-duiñ gorri** jarri zan... (lotsaz).
Todo abochornado.
Arrese Beitia Felipe. Astiorduetako bertsozko lanak. (F. Arrese Beitia). 1902 (B)
- 488-529-837. Or doaz estartea gora, mutil koskor batzuk, txor-txor-txor, guztiak batera barriketan musturrak **gorri-gorri**, otzaren otzaz....
Con sus caritas coloradas de frío.
Kirikiño / Bustintza Evaristo / Bloa. Abarrak, I. (E. Bustintza) (B)

574. Musturrak **gorri-gorri** doaz, mendian gora, otzaren otzaz (mutil koskorrok).
Con los colores encendidos, del frío que hace.
Kirikiño / Bustintza Evaristo / Bloa. EUZKADI (diario). (B)
721. Aize zorrotza dabil; otzen otzaz musu-belarriok **ondo gorri** darabiltza jenteak.
Del frío que hace....
Kirikiño / Bustintza Evaristo / Bloa. EUZKADI (diario). (B)
722. Tiroengatik galdan **gorri-gorri** jarriagatik-ere aren kañoia etzan lertzen.
A pesar de ponerse incandescente....
Alkain gazte / Iñaki. MS. (G)
836. An dijoaz bi lagunak, bapo bazkalduta, matraille **gorri-gorriakin** eta txondarrak bezela kea boteaz.
Zurutuza Enrique. (G)

Estutasun egoerak bultzaturik, hotzak eraginda, bazkari oparoak sortu-rikoa... eta berezko pisua duen lotsarena, geroago azalduko dudana, dira egoera hauen eragile ohikoenak. Hala ere, pisu gutxiagoko beste batzuk ere (kalentura, elgorria...) koka daitezke eragileen artean.

2.1.4. Beste azpimultzoa egin daiteke **zerbaiti lotuta** agertzen direnekin, gauzaki edo fenomeno horiekin identifikapena emanez. Ez da gorriarekin soilik ematen, jakina, baina ez horregatik interes gutxiagokoa: odola, labean dagoen burdina, txingarra, tximista, sugarra... badirudi gauza batzuekin bai, baina nagusiki biziki aldakorrek diren fenomenoekin sarri egiten dela identifikapena, iraunkor den zerbaiti baino, egoera bati lotuz; erdaraz jarritakoetan ordea, tomatearena da gehien erabilitakoa, edo azken adibideari helduz, «Azpeiti-sagarra»ren pare «pimiento» agertzen da.

Orain ez bada une egokia ere, ez nuke aipatu gabe utzi kolore hitzen sorreran puntu honen garrantzia. Mokoroak bildutakoak:

- 32-177. Emon-alean zigortu ei yuen agurea, **odol gorritan** ipiñi -arteraño-be....
Bilbao Félix. Ipuin barreka. (F. Bilbao) (B)
384. **Tximista baiño gorriago** jarri zan (gezurra esanda lotsaz).
Ormaetxea Manuela. Neronek or-emen entzunak. (B)
427. **Txingarra-duiñ gorri** jarri zan... (lotsaz).
Arrese Beitia Felipe. Astiorduetako bertsozko lanak. (F. Arrese Beitia). 1902 (B)
430. Anpola **gorrie baño gorriago** zeon... (lotsaz).
(Rojo de vergüenza; «colorado como un tomate»); como una cereza roja.)
Ezkio ko Zeamarra. EUSKAL ERRIA (revista), 1886 I (G)
431. Maiteexa **anpolaiña baño gorriago jarri** zan.
(«Se puso colorada como un tomate».)
Irazusta Jon Andoni. Joañoixio. (J. A. Irazusta). 1946 (G)

- 444-865. Itsusi-tzarra! ... **Ikatz gorritik** gaztenak guk jali eta harek jan!...
Zintzur-kontra iresten balitu bederen!...
. ESKUALDUNA (semanario). (L)
- 663-676-723. Turmoi-orruez bat-batera asi ziran onuntz-orruntz galdan dagoan
burnia baiño gorriagoko oiñazuak.
Apaolaza Antero. IBAIZABAL (semanario). (GB)
725. Oraindik lurriña dariela daude nere esku, **odolez gorrituak**.
Arrue Gregorio. Bravanteco Genoveva. (Trad. de G. Arrue). 1885 (G)
728. Neskatzira liraña, eguna baizen argia ta **sagarra baizen gorria**.
. EUZKADI (diario). (B)
735. «**Txingarra baiño gorriago...**»
. Anuario de Eusko Folklore. 1921 (B)
799. **Txingarra baiño gorriago** jarri zan Mikaela....
«Se puso colorada como un tomate»... (Se puso toda colorada....)
Apaolaza Antero. IBAIZABAL (semanario). (GB)
848. Lepoa motza du arakin Potxolok; bizkarra betea; sudurra **piperr gorri**,
ezpaiña aterea ... Galtzen ertzetik sabel-zorroa dario ....
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)
872. Bi masaillak **Azpeiti-sagarra bezain gorri** ....
«Colorada como un pimiento».
Kajista bat. IBAIZABAL (semanario). (G)

Eta identifikapen honekin badugu ere itxura hutsa dena salatzen erabilera bat edo beste, aipatu bezala, kolorea identifikatzeko balio duena baita egoera baten adierazle ere; honako hau, hain zuzen, adibide adierazgarria da:

460. **Sagar gorrik** barrena ustel (Itxura ona bai baiño oitura txarrak).
Telletxea Estefanía. Nafarroa-ko esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1974 (AN)

2.2. Azal gorri / zuri-gorri

Gorri ikusi izan du euskaldunak —aldaketak tartean— gizakiaren larrazala eta gazteleraizko gertukoa «encarnado» litzateke eta inoiz ez «rojo». Honen karira inoiz arazotxoren bat-edo sortu izan da kanpotik iritsitako «piel roja - rostro pálido» bereizketarako, ez beti modu jatorrean erabilia eta gehienetan erdaratik ailegatukoaren itzulpena baino ez dugu gure artean aurkitu.

Edozein modutan, odol-kapilarrek hornituz sortzen den itxura osasuntsu, atsegin, bizigarri, erakargarri, ederra jo izan da, bizi-jarioaldiaren seinale (eta honi kontrajarria imajina dezakegun gorpu hilda, zurbil —kolorerik gabea—).

2.2.1. Oso modu berezian erabiltzen da **gorri hau aurpegiari lotuta** eta aurreko puntuan kokatzeko aukera ematen digu baten batek, 17.a kasu:

- 10-19-165.** An etorri zirean, atso-agure bi, garbi-garbirik burutik oiñetara...
azal gorri ederra arpegietan.
Kirikiño / Bustintza Evaristo / Blosa. IBAIZABAL (semanario). (B)
- 17.** Negu-sagarra-legez arpegia **gorri-gorri** eukan.
Eketa / Azkue R. Ma. IBAIZABAL (semanario). (B)
- 216.** Gure aitona zana orrek **arpegi gorria** zuela dakat nik buruan ....
Olaziregi P. Oiartzun-go beste lau bertsolari. (A. Zavala). Ed. Auspoa 119 (G)
- 268.** Zortzi-bat urtean dirua ugari ta **kokot gorri** ederra egiñ ebazan.
Eketa / Azkue R. Ma. IBAIZABAL (semanario). (B)
- 749.** Ezpanik euki baneu poz-arren mosu emongo neutsen guztiai: ain zirean gordiñik jateko mutil koskor **matrailla-gorri**, begi argidunak....
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist. EUSKALZALE (semanario). 1897 (B)

Tarteka, hauen artean aurki daiteke deskripzio zehatzagoren bat ere; esaterako, itzulpenarekin jarritako hau:

- 736.** **Azala gorri illuna** eban; soiñeko nasai ta garbiakaz jantzirik ebillen.
Tez rojo-oscura.
Bustintza Evaristo / Boldro. IBAIZABAL (semanario). (B)

Eta han-hemenka aurki daitekeenaz gain («*zori ta gorri, todo roso y velloso; liter.: maduro y rojo*», Azkue, 1989, III: 334), atsoztzetan ere kopuru polita aurki daiteke:

*Azaroko oskarbiarekin eta tabernako neska musu **gorriarekin** ez fiatu
Ene senharra ohian eri, uliak uztar emanik. Hura niri hiltzen bazait, bertzett'o bat izanen dat, musua **gorri**, larrua legun, botilla mahaiñan daukan bat.*

*Tabernako neska musu **gorriarekin** eta azoko oskarbiarekin ez fiatu
Tabernako neskatxa musu **gorriarekin** eta bide ondoko arbolarekin, argi ibilli*

2.2.2. Gorritasun hori sarri aurkituko dugu, bai, baina ez dugu ahanzturan utzi behar gorritasun borobil horren ondoan gertuko ahaidea den «**zuri-gorri**» **erabilera** ere (eta noizbait gorri-zuri ere) maiz baino maizago azalduko zaigula eta adierarik gertuena erdarazko «sonrosado» izan dai-tekeela:

- 16. 681. 747.** Ume **zuri-gorri** bat ikusten det, ez urruti: eder ta ederra, bere bi begi beltz, ara ta onera dabilzkionakin.
Sonrosado
Orkaiztegi Patricio / Oiparena. IBAIZABAL (semanario). (G)

- 225. 385. 504.** «Ori, mutil, ori! Itz ederren jabe aiz; biotza duk gori ... Bá duk iretzat nunbait neska **zuri-gorri**...
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)
- 359.** Ene maite pollita, zira xarmagarri: **kolore xuri-gorri**, arrosa iduri; mundurat jina (etorria) zira ene ihargarri ....
 . Kantuz. (P. Lafitte) (BN)
- 731.** Neskatzaren begi zabal urdiñak, **azal zuri-gorri** eder eta mardultasuna.
 Tez sonrosada.
Urruzuno Pedro M.ª IBAIZABAL (semanario). (G)
- 743-845.** Lengo margo baxakanezkoen ordez **zuri-gorrituak** arki zaizkio musuak. (Ba xakan baxakaran Endrino.)
Mokoroa Valeriano. Gutunak. (V. Mocoroa). Manuscritos (G)
- 854.** Ikatza baiño beltzago du illea, Sorgiñen Ama onek; **zuri-gorri** larrupea.
 Tez blanca y sonrosada.
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)
- 855.** «Beltzarana naizela zuk omen diozu; enaiz **zurigorri**; egia diozu».
 No soy sonrosado.
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist. Diccionario V. E. F. (Tomo 2.). (R. M. de Azkue). 1905 1906 (AN)

Adiera nagusiarekin («mejillas sonrosadas», Altuna eta Mujikak, 2003: 167) aspaldiko Arnaud Oihenartek ere haxe idatzi zuen (Larresoro, 1971: 167):

Kristalez du belarra
 sudurr' oro zillarra
 mazelak **xuri-gorri**,
 perla hutsez bidarra

Hala ere, adiera honetarako gorriari atzizki bat gehituta ere lor daitekeela agerian jartzen digu jadanik aipatua izan den adibide honek:

- 733. Gorritarakoa** dau lorea; **gorritara emoten** dabena.
 De color rosado.
 . Vocabulario manuscrito. (J. I. Iztueta) (B)

Edozein modutan «sonrosado», «de color rosa» eta tankerakoen harira, kontutan hartu egun *arrosa* koloreak duen pisua ez dela inondik ere azaltzen eta beti gorriarekiko menekotasuna agerikoa izango dela. Mikel Laboak abesti hartan esaten zuena gogora: «arrosak dira gorriak / edo bestela zurriak...».

2.2.3. Baina gorri eta zurigorri hauen adierekin batera, ezin nabarmendu gabe utzi halakoetan (geroago, ilearekin eta, itzuliko bagara ere) inte-

resgarria deritzodan **hori** alderako pausua, zenbaitetan «**rubio**» adiera ere azalduz:

739. Mutil gazte **zuri-gorri** batekin topo egin nun.
Rubio.
. EUZKADI (diario). (G)
784. Nolabait **zurigorritzen** dira..., neskaitillak.
Maquillarse de rubias.
Aitorren alaba. El DIA (diario). (G)
856. Ene laztana **zurigorria da**.
Es rubicundo; sonrosado.
Arrue Gregorio. Oracio mentala. (Trad. de G. Arrue) (G)

Kara honetakoak beste toki askotan aurki ditzakegu, esaterako, Joseba Sarrionaindiaren pasarte honetan: «*arpegia adats zurigorriaren azpian esaltzen duen neskatoarengana...*» (1985: 23). Eta hiztegieta begiratu gero, «sonrosado» adieraz gain, ez da hain arraroa izango «blondo», «rubicundo», «rubio» eta tankerakoak ere aurkitzea (Mujika, 1977)

2.3. Lotsaz gorritu

Aipatu dugu odolak kapilarrak ureztatzearen ondorioz itxura ederra, aurpegi osasuntsua ikusi izan dela, baina gorritasunaren arrazoia beste bat izan daiteke; izan ere, estutasun batek gehi dezake odol dario hori eta oso erabilia da —lotsak eraginda— aurpegia gorritzea. Batzuk jadanik aipatuak (384, 427, 430, 431, 799), denok ezagutu (eta —seguruena— bizi izan) dugun egoera honen adibide ugari dugu, lehenagoko «sonrosado» baino «sonrojado»itzulpena duena:

186. (Iturri ta basoen ots gozoa baletor nire arpara) Fenis- ari atzea emongo leuskioe, erretxiñola lotsaz leukee **gorrituko**.
Arrese Beitia Felipe. Ama Euskeriaren Liburu Kantaia. (F. Arrese Beitia). 1900 (B)
221. Dugun bihotzez egin othoitz, goiz-arrats guzian! Ez bedi nihor ahalka lan hortan. **Gorri bitez eskerrik** ez diotenak (ungi guzien Egileari).
Hiribarren Martin. Eskaraz Eguia. (M. Hiribarren). 1858. (L)
- 287-428. Maritxuk urten eban (dantza-sokara) lotsa andiz, **matrailla-ertzak gorri** ebazala: aldi atan ikusi eikean beste lagunaren beko ezpana agiñ-artean.
Azkunaga / Otzandio. EUSKALZALE (semanario). 1898 (B)
429. Erroke-ri **matrailla-ertzak gorritu** yakozan au entzun ebanean.
Azkunaga / Otzandio. EUSKALZALE (semanario). 1898 (B)
430. Anpola **gorrie baño gorriago** zeon... (lotsaz).
Ezkio ko Zeamarra. EUSKAL ERRIA (revista), 1886 1 (G)

431. Maiteexa **anpolaia baño gorriago jarri** zan.
Irazusta Jon Andoni. Joañoixio. (J. A. Irazuzta). 1946 (G)
432. Ain lotsatia zan eze utsagaz eukan **gorritutzea**.
Etxebarria Toribio. Lexicón del euskera dialectal de Eibar. (T. Etxebarria). 1965 1966 (B)
433. Dugun bihotzez egin othoitz, goiz-arrats guzian! Ez bedi nihor ahalka lan hortan... **Gorri bitez** eskerrik ez diotenak, (ungi guzien egileari!)
Hiribarren Martin. Eskaraz Eguia. (M. Hiribarren). 1858. (L)
- 454-462-771. Alakoak izan-arren askotan **koloreak gorrituta** urteten dabe andik, andiskoteak direalako dantza atako pekatuak jente-arterako.
Madariaga / Fray Bartolomé. Euscal errijetaco olgueta tá dantzeen gatz-ozpinduba. (Fr. Bartolomé de Sta. Teresa). Edic. 1904 (B)
712. Jiran ñor-gabe arkitu giñanean koloreak **gorritu-arazi** zizkidan....
Bilintx / Bizkarrondo Indalecio. Bertso ta lan guztiak. (Bilintx). Ed. Auspoa 12 (G)
861. Katalin lotsatu au esan diotelako? Aundiagorik bear da, ua **gorritzeko!**
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Aña-mendi (NG)
908. Obe da aurpegi **gorri** ze ez biotza balzki
Refranes y Sentencias. EUSKALZALE (semanario). 1897 (B)

Zein ederrak diren batzuk ezin nabarmendu, baina azken zoragarri honek kolore hitzekin egiten dituen erabilera apartak dastatzeko gonbitea ezin luzatu gelditzen bagara ere, bildu daitezkeen askoren artean aurki ditzakegu lotsaren adiera areagotu egiten dutenak, batzuetan errepikapenaren baliabidearen bitartez:

426. Mutillak **gorri-gorri eginda**, burua makurtuaz agertu eban beren pekatua....
Con la cara roja de vergüenza.
. EUSKALZALE (semanario). 1897 (B)
798. «Agur, kutuna» esan zunean Joxe **gorri gorri egin zan**; berak-ere ez zekin nundik atera zitzaion beññere esan gabeko itz ura.
Irazusta Jon Andoni. Joañoixio. (J. A. Irazuzta). 1946 (G)

Eta modu berezian «lotsa» eta «gorria» batuz osaturikoak «*Sumido en la vergüenza, en la ignominia, Abochornado; corrido de vergüenza*» eta gisako adierekin:

224. **Lotsaz gorrituta** arein esanera etorri -berrak ziran.
Egiluz Gartzen. Batxi. (G. Egiluz) (B)
415. Bere etsaiari atzetik gogor deutse eraso ta sekulako **lotsa gorria** artu-azo.
Akesolo Lino / Ax-mutil. Salmoak. (L. Akesolo). 1964 (B)
416. Nire gatxagaz poz diranak **lotsaz gorririk** atzera egin beie danak!... *Akesolo Lino / Ax-mutil*. Salmoak. (L. Akesolo). 1964 (B)

- 417-555. **Lotsaz gorri** bitez, eta atzera egin bezate nere etsaiak!...
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Urte guziko Meza-Bezperak. (Orixe). 1950 (G)
418. Zuen fedea zaindu balitza gaur bá genduan indarra; ta lenago botako ziran mendi ta atxok lurrera **lotsa gorrian** ikusi baño Erri libre au onela.
Arrese Beitia Felipe. Ama Euskeriaren Liburu Kantaia. (F. Arrese Beitia). 1900 (B)
420. Gerriaz-beko soñekoak moztuta **lotsagorrian** etxerontz abiatu ziran, mandariak.
Lardizabal Feo. Ignacio. Testamentu zarreco eta berrico Condaira. (F. Lardizábal). Ed. de E.López (G)
- 421-689. Arterañoako amorio loa gorroto biurturik **lotsa-gorrian** begietatik kendu zuen.
Lardizabal Feo. Ignacio. Testamentu zarreco eta berrico Condaira. (F. Lardizábal). Ed. de E.López (G)
422. Soñekoak atzaparka kendu ziozkaten... Zer **lotsa gorrian** Jainkoaren Semea ikusi zan! ...
Kardaberaz Agustín / Goialde. Egercicioac. IV (A. Cardaveraz) (G)
423. Ze **lotsa gorrian** ikusi bearko dodan ene burua!
Añibarro Pedro Antonio. Escu-liburua. (P. A. Añibarro). Ed. Euskalzale. (B)
424. Jainkoa neugaz dot...: etsaiak dodaz **lotsaz gorririk** ikusiko....
Akesolo Lino / Ax-mutil. Salmoak. (L. Akesolo). 1964 (B)
425. Jenteen barreakaz **lotsaz gorriturik** geratu zan.
Arrese Beitia Felipe. Ama Euskeriaren Liburu Kantaia. (F. Arrese Beitia). 1900 (B)
434. Jesus-en hitz horiek **ahalke gorritan** uzten zituzten haren etsaiak oro.
Haraneder Harriet. Jesu Christo gure Jaunaren Testament Berria. (Haraneder Harriet). 1855 (L)
693. Zertara zijoan igerri ziotenean gogor egin eta **lotsa gorrian** esti-eragin zioten.
Lardizabal Feo. Ignacio. Testamentu zarreco eta berrico Condaira. (F. Lardizábal). Ed. de E.López (G)

Dena den, hauetan lotsa agertzen bada gorritasunaren eragile gisa (224, 416, 417...), ezin ahanzturan utzi besteeetan (415, 418, 420...) gorri horrek, adiera kromatikoaren gainetik, duen areagotzile kutsua, bigarren artikuluan ikusiko dugun legez; adibidez:

242. **Lotsa gorriaz** asten naz zueri orain esan bear dautzuedana esaten.
 (Con gran confusión comienzo a....)
Akesolo Lino / Ax-mutil. On Bidea. (L. Akesolo). 1963 (B)

Bestalde, jakitun gaude aurpegian azal daiteken gorritasuna beste zerbaitek eragindakoa izan daitekeela (elgorria, sukarra e.a.) eta aukera izango dugu horretara joateko. Hala ere agerian jarri nahiko nuke datu interesgarri bat: «enrojecerse», «sonrosarse», «ruborizarse»... bidean gaude hurrengo adierarako.

Izagirreraren lokuzioetan ere (1981) ez zaigu adibiderik falta *lotsatia* adieran («euli batek gorritu», «bekokia ere gorritu») zein *lotsagabea* adieran ere («edozein soldadu gorriarazi»).

2.4. Horia ikusmiran: «rubio».

Jadanik azaldu izan zaigu A.2.c.an eta lor daiteke beste aipamenik ere «zuri-gorri» izendapenean: «*Zer iztarte zurigorri eder du morroin korrek!, qué semblante blanquirrubio tan hermoso tiene ese muchacho*» (Aña-mendi, 1997: «semblante» sarreran).

Gorriak hartzen duen adiera hau, aspaldian erakutsi zigun Pierres Lartzabalek lantxo zoragarri batean (1975: 402): «*Euskaldunek <gorri> izendatzen ditugu, berenaz <hori> diren ikusgailu asko: arroltze gorringoa, gure mendietako behi gorriak, napar ardi mutur gorriak, ipar-gizon bilo gorriak*».

Adiera honen testigantza ezin falta Mokoroak bildutakoan artean:

391. «**Ulegorri** ... bide orri!»
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist. Diccionario V. E. F. (Tomo 1.). (R. M. de Azkue)1905 1906 (B)
732. Mikel-en ergiak **illean gorrikara du**, betondo zuria.
Pelaje rojizo.
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Aña-mendi (NG)
737. «Bereala joan bear diagu... Prantzez, edo ingeles, edo **mutur-gorri** oieta-ko bat zai daukak!»
Un rubiales de esos...; un pelirrojo de esos.
Alzaga Toribio. Burruntziya. (T. Alzaga) (G)
906. Gizonak bizarra beltz athea horri hets!» Gizonak **bizarra gorri** aldara bi-detik horri! Gizonak bizarra zuri tirrit horri
Landerretche Martin. EUSKERA (revista de Euskaltzaindia) Del año 1927. (L)

Egun «rubio» kategoriarako nagusiki «hori» erabiltzen bada ez genukeen ahaztu behar besterik ere badela eta adibide bakar bat jartzearen, Azkuek jasotzen duen «beilegi» kasua aipatuko dut: «*Yokera andia dago bere egunean (Bagilaren 13an) Araba, Bizkai eta Gipuzkoatik Urkiolara. Neskatila askok senargai-bila bertara yoten dabe. Batzuk senargaitzat beilegia baino baltzerana gurago badabe orratz baltzak yaurtigi daroez ermita txiki baten barrura; beilegia gura dabenak barrik, orratz zuriak. ... Agunas, si para novio prefieren un moreno a un rubio, echan adentro de una pequeña ermita alfileres negros; blancos, las que prefieren novio rubio*» (Azkue, 1989, I: 289-290. Adibide honen tankerakoak ditugu 67 eta 281 orr.)

Dena dela, «rubio» adiera hau edozein hiztegitan aurki dezakegu; nahikoa dugu «gorrail», «gorrasta», «gorrikara», «gorritzta»... begiratzea, «roji-

zo, rubio, rubicundo...» eta «blondo» adiera ere topatzeko. Erabilera hauek nagusiki ilearekin lotutakoak dira baina ez da zentzu hertsian hartu behar, lantzean behin ager daiteke erabilera hau orokorrean hartuta, azpiatal honen hasieran edota azalari buruz aipatu bezala.

Gorri pean kokatuak testigantza ugari dugu, batzuk oso argigarriak; Azkuek bildutako hau kasu: <*Mari gorringo, zuri gorringo: eguraldi txarra egiten badezu, labe gorian sartuko: eguraldi ederra egiten badezu, kutxa ederrean gordeko*>. <*Mari la rubia, a ti la yema; si haces mal...* (1989, I: 436). Edozein modutan atsotitzetan, besteak beste, aurki daitezkeenak ez dira gutxi:

Alperra buru gorri

Bizar-gorri, bide orri

*Gizon bizar-beltz, orri bidea erts; gizon bizar-zuri, tirrit orri; gizon **bizar-gorri, bide orri***

*Gizon **bizar-gorri**, aldara bidetik horri*

*Gizon **bizar-gorri**, andre-zapaltzalle (gizon zakarra, gogorra izaki)*

*Gizon **bizar gorri**, ez fida horri. / Gizonak **bizarra gorri**, bidetik aldara horri*

*/ Gizon **bizar gorri**, andre zapaltzalle / Gizon **bizar gorriakin** ez fiatu /*

*Elli dollorrean ezta zer autu ta **bizar gorritan** gitxi zer sinistu/ Gizonak*

***bizarra gorri**, aldara bidetik horri / Jaun **bizar gorri** ez fida horri / Gizon **bizargorriti** ta emazte mustaxtuneti ihes egik nola kutsuti*

*Gizon **bizar gorria**, andre zanpatzaile.*

*Gizon **bizergorri**, andre izurrezale*

Aipagarria ile gorridun hauei nola itsatsiak dauden beste adierak (ez fida horri, andre izurrezale, andre zanpatzaile, aldara bidetik horri... baita *alperra buru gorri*). Ikusten denez ez dira oso laudorio onak. Adiera zabal honetan ulertu behar da ilegorria, «pelirrojo» deiturikoa; gurean kaskagorriek, umetan behinik behin, beti izan dute gaizto fama, besteak baino bihurriagoak omen; berezitasunaren marka eta gizartean bakanka azaltzeak besteekin (aruntasunarekin) alderatzea suposatzen du eta bereizketa hauek —gehienetan— bakan horien kalterako izaten dira.

2.5. Egungo marroia ere tartean

Marroia entzutean nagusiki lamina koloredun batekin lotzen duenari, beharbada harrigarria irudituko zaio, baina izadian eta animaliengan imajinatzen badu, gertuago egongo da ulertzeko adiera hau aurki daitekeela gorri hitzaren baitan. Izan ere, oraindik euren ikuskera hain eragindakoa ez dutenen artean, egun nagusia den mendebaldeko kolore erabilera bere egin ez duten kasuetan aurki daitezke gorri izendapenaren pean geuk «marroitzat» joko genituzkeenak. Hala bizi izan dut Aramaion 1989.ean egindako ikerketan (Preciado, 1994), neronek «marroiak» izendatuko nituzke txakur batzuen ilajeaz galdetuta elkarrizketatutako baserritarrek «gorriak» izendatu zuenean.

Ikerketan bertan oso agerikoa izan zen bizidunekin (abereak batik bat) gorriaren erabilera eta gauzetarako (arropa, kolore sintetikoak) nola gorriaren kalterako, marroia zetorren berezko espazioa bereganatzen.

Kasuren bat edo beste aipatzea argigarria izan daiteke; horrela, abereei buruz galdetuta (eta propio behiei buruz) zaharren artean hiru aipamen baino ez ziren egin «marroi» hitzarekin (hirurekin ere: «ilun», «kastaino», «gris»; laurekin: «hauts kolorea»...) eta hiruek emakumezkoek eginak, horietariko batean egoera esanguratsua emanek: emazteak «marroia» aipatu zuenenean senarrak harridura azaldu eta ea gorriak ez diren galdetu ere; emazteak —deskriptibotasunari garrantzia eman nahian— erantzun: «Bai baina ez die gorri-gorrixek» (Preciado, 1994: 199).

Baina gazte eta zaharren emaitzei erreparatuz gero agerikoagoa egiten da ordezkapen hau. Datu esanguratsuak ematen dira natura, gizaki eta abereei buruz galdetuta, «marroi» aipamena zaharren aldetik guztira 20 aldiz (7 —natura—, 6 —gizakia—, 7 —abereak—) agertzen denean eta 111 (24, 43, 44) gazteen aldetik. Eta lamina koloredunei salto eginez, berriz datu adierazgarriekin egiten dugu topo: 26 gazteek aho batez lamina marroitzat jo zuten bitartean, zaharren arteak 15k baino ez zuten hori egin (5 gizoneko eta 10 emakumezko), besteen emaitzak honakoak: 4k jakin ez; 3k «berde»; 1k «granate»; 1k «txokolate kolore»; 1k «pardo-edo / ilun»; 1k «gris / ilun» (Preciado, 1994: 231).

Egiaztatzerik izan nuenez, finkaturiko gorria indarra galtzen zegoen marroia eremu propio bereganatu ahala; abereekin oraindik agerikoa zen gorriaren nagusitasuna, baina artifizialki sorturiko koloreetan ordea, marroiak bazuen berezko pisua, nahiz gorriaren aztarnak ederki atzeman ere, batik bat, gizona zegoengan. Testuinguru honetan ez legoke gaizki gogortzea gazteleraz ere zer eman den, marroia galizismo berantiarra baino ez baita, lehengo «pardo» izendapena ordezkatu zuena.

Bestalde, tankera honetako adibiderik ez dut Mokoroak jasotakoan artean aurkitu, baina interesgarria izan daiteke hurrengo atalean aipatuko dudan kasu bat («oliotan gorritu») ekartzea hona; izan ere, Harluxeten hiztegian hauxe agertzen da «gorritu»-rako: «Janari batzuei dagokienez, oliotan zertxobait erre, kolore **marroi-antzekoa** hartu arte».

3. GORRIA: KOLORE MOTA BAINO, KOLOREA BERA

Hasieratik aipatu bezala, gorri hitzak, beste adieren artean, kolore mota bat adierazten du, bai, baina maiz oharkabean gelditzen zaigu gehiago ere badela, gorriak zenbaitetan kolorea bera adierazten baitu, kolorearen beraren antonomasia izateraino. Berlin & Kay-k egindako lan ospetsu hartan (1969) agerian utzi zuten indarrean zegoen ustezko nahierako erizpidearen aurrean, eskema bateratuak ematen zirela kultura ezberdinetan eta honi gehitu zioten dei genezakeen teoria eboluzionista. Horrela, oinarritzko bi-

koiztasunean sustraiturik, *zuria - beltza* lehenbiziko koloreak bezala aipatzea ohikoa izan da: eguna - gaua, argitasuna - iluntasuna. Bi muturreko hauen artekoak ñabardurak zirerateen eta zein gertuago hura erreferentzia. Hauen aurrean sortuko zen hirugarren kolorea, edota «lehenengo», benetakoa kolorea, hots, *gorria*.

Gaztelera ere azaltzen da ezaugarri hau eta gertukoak ditugu «color», «colorear», «colorado» > «enrojecer», «rojo»... eta euskara oso aparte ez zegoela dirudi, honen inguruan dugun hiztegiarik zaharrenean Landuchiok aipatzen duenari erreparatuz gero: «Colorado: colore daucana edo gauça gorria» (-1562-1958: 83).

Hala eta guztiz ere, euskal kasuari dagokionez, *zuri-beltz-gorri* funtsezko hirukian oinarria dugu. Larzabalarekin bat eginik (1975: 401): «Euskal etorkiari sakonkienik lotuak diren koloreak dira hiru: beltza, xuria eta gorria»

Dena den, gauzak egoki ulertu ahal izateko —eta koloreen hautematea nola ez— ibilbide historiko ikuspegitik begiratu behar direla uste dut eta koloreak egun duen adiera nahiko berria dela inoiz idatzi izan dut (Preciado, 1996). Lan horretan bereizketa bati buruz arreta deitzen nuen: kolore zehatzen multzoa (kolore hau edo bestea, gorria, berdea edo dena delakoa) eta —adiera zabalean hartuta— itxura esanahiarekin erabiltzen duguna, osasun eta gaixotasunaren adierazle, heldutasun mailarena eta abar. Esan dezakegu, batere beldurrik gabe, itxura osoari erreparatzea oso ohikoa izan dela eta erabiltzen diren kolore hitzekin batera kidekotzat jotzen diren eta kromatikoak ez diren beste hitz piloia dugula (esaterako beltzaren kasuan: ilun, atsekabetsu, beldurgarri, goibel, ilunbetsu, itzaltsu, negargarri, triste, zorigaiztoko...).

Egun, ia denak hiritarrak bihurtu garen honetan, koloreak nagusiki gizakiak tindagaien bitartez sorturikoekin identifikatzen ditugulakoan nago eta testuinguru naturalean artifizialtasun horretan ikasitakoaren arabera berroiek identifikatzeko joera dugula ere.

Ez legoke gaizki gogoratzea ere adiera ugaritasun hau ikuspegi historikotik begiratuta errazago ulertzen dela. Aipatutako artikuluko horretan hala nioen: «... *kultura ezberdinetan murgilketa bat eginez gero, erruz aurkituko dugu (garai historiko batean batik bat) kromatismoa adierazten duten hitzak beste kategorien sinonimoak direla. Adibidez chloron hitza itzulia izan da hori zein berde bezala, baina <en sus primeras aplicaciones no parece tener un sentido específicamente cromático, sino más bien parece relacionado con los adjetivos «pálido», «claro», «fresco», «húmedo»...> (Gage, 1993: 272). *Ildo beretik asko dira aipa daitezkeenak, baina adierazgarri- netariko bat gogora ekartzearren, aipa ditzadan latinezko viridis hitza eta beren adierak verde, vigoroso, vivo, joven» (Preciado 1996: 84-85).**

Sarri aipatu izan dut koloreak ez ezik beste gauza batzuk adierazteko ere erabiltzen direla kolore-hitzak: «el primer nombre del hombre Adán vale por «rojo» y «viviente» y en las lenguas de raíz eslava, «rojo» corres-

ponde a «vivo y bello» (Brusatin, 1987: 36). Testuinguru honetan erabat adierazgarria da Moskuko Plaza Gorria izendapena eta ez komunismoaren ikur gisa bilakatutakoaren adiera.

Beste kulturatatik edanez gero, adibiderik ez zaigu faltako; horrela, esaterako sinbolikoki paradoja ederrak (*hiltzeko arriskua - bizitza bera*) adieraziz gain, Victoria Finlay-k (2004) dakartza honako adibideak: <En comanche la misma palabra —*ekapi*— se usaba para «color», «círculo» y «rojo», lo cual indica que, en esta cultura nativa americana al menos, se veía como algo universal, que lo abarcaba todo> (165), eta aurrerago ere: <La palabra zapoteca para el rojo, *tlapalli*, es la misma que para «color»> (172).

Anilinak eta tindagai sintetikoek ekarri zuten ugaritasunaren aurretik, naturan ematen diren itxura aldaketei erreparatuz, imajina dezakegu giza-kion aurpegia eta honen aldaketak kolorea (gorria) eragilea izanik; jadanik ikusitako azalaren ezaugarritzea, lotsarena eta azalduko diren beste kasuak (begi, sudur gorri, elgorri) argigarriak dira. Neuk biziki erlazionaturik ikusten dut, nabarmendu bezala, gorritasuna bizitzarekin, azalarenean komentatu dudana bezala; eta horretan odolarekin egiten den loturak indar ikaragarria ematen dio gorriari. MARI ere hor dago eta gorriarekin duen loturaz badago zer arakatu; eta beste hainbeste ditugun mitoak, sinboloak eta abarretan (Txalgorri, Zezengorri, Ximelgorriak, Behigorri, Yanagorri Galtxa-gorri...) gorritasun honek duen indarraz asko dugu ikertzeko.

Gure eremura itzuliz, ohikoa dugu «koloreak atera», «kolorea hartu» eta antzekoak gorritu hitzarekin aurkitzea ez da arraroa, «kolorea galdu» diogunean gorritasuna galtzea ez den bezala eta euskaraz gain, beste hizkuntzatan erraz ikus daiteke ere; gazteleraz, esaterako, sarri entzun eta erabiltzen ditugu «dar color», «tomar color...». «Color» hitza bera agertuko da «color en general, apariencia, aspecto exterior» adierekin, baina baita «tez, color del rostro, color natural de la tez humana» eta aurpegirako erreferentzia behin eta berriko ikusiko dugu «ponerse colorado», «encendense (los colores)» eta antzekoetan. «Colorar» zein «colorear» aditzekin izango dugu adiera neutroa («dar color», «teñir de color») baina baita «mostrar el color colorado que tiene», «tirar a colorado», «tomar el color encarnado de su madurez»... Eta beste adibiderik topa daiteke ere, geroago azalduko den bezala: «colorete: cosmético que tiene por objeto comunicar a la tez un color encarnado agradable».

Mokoroak egindako bilduman azaldu egiten dira halako kasuak eta itzulpenak bere horietan utzi ditut adierez jabetzeko. Hona Mokoroak bilduak:

49. Zartagiin olio-baratxuriik erre; alea oliotan **gorritu** arte.
Freir un ajo en aceite (hasta que tome color).
Olaetxea María. Neronek or-emen entzunak. (G)

- 664-808.** Goizetikoak (kerixak), **asi dira gorritzatzen.**
Ya pintan (ya toman color).
. EUZKADI (diario). (B)
- 666.** Kerixa atzera-samar yatorku aurtan; garaunak **gorritzatzen**-be ez tira asi-ta....
Viene bastante atrasada la cereza.
Bustintza Rosa / Mañariko, Azkor. EKIN (semanario). 1932-1933 (B)
- 809.** **Mahatsa gorritzen** hasia da....
Ya ha empezado a tomar color; ya pinta...
Harriet. Dictionnaire Basque Francais. (P. Lhande) (L)
- 868.** Pixkaren bat arrituta zegon Joañoixio, ume jaio-berriari begira... Arren txikia! **Ta arren gorria!** ... Begirik ikusten ez zitzaioa....
Qué pequeñín! Y qué coloradito!...
Irazusta Jon Andoni. Joañoixio. (J. A. Irazusta). 1946 (G)

Horrela dugu **gorritzea**, gorri kolorea hartzea izan daitekeena berezko ezaugarri denean (gereziak gorritu), baina bestetan gorritzea ez da hainbeste gorrira joatea, kolore hartzea, heltzea baizik (mahatsarenean); oliotan aleak (berakatzarena kasu) hori erre, marroi edo antzekoa hartzen du eta gorripean zer sartzen deneko adibide polita da; ohar gaitezen «gorritu» hitzari buruz zer dugun Harluxet hiztegian: «batzuei dagokienez, oliotan zertxobait erre, kolore marroi-antzekoa hartu arte» eta Elhuyarrek ohiko «enrojarse, bermejear» adieraz gain, «dorar, tostar ligeramente» dakar ere. Orotariko Euskal Hiztegian dugu «(otarraina) egostean gorritzen da» baita «dorar, tostar (la comida en el fuego)».

Jaio berriaren kasuan odolak ureztatutako kapilarrek eragiten duten halako itxura hartzea eta zurbilaren aurrean «tomar color, tomar vida...» adieran erabiltzen dugu eta sustrai sakonak dituelakoan nago, gorriaren erabilera sinbolikoa aipatzera garamatzana.

Neurri batean Mokoroak bildutako beste bat ekar dezakegu hona, gauzakiaren ezaugarri egoera adierazteko erabilia:

- 810.** **Ondo gorritua** nai izaten det, tomatea.
Bien maduro.
Ormaetxea Manuela. Neronek or-emen entzunak. (G)

Beste kasuren bat edo beste aipa daiteke hemen gorritze horrek gorri kolorea gaintitzen duena eta sustraituta dagoen erabileran adiera zabalagoa hartzen duena

- 772.** **Ezpain-gorri** eta matrail-irindu hoietarik guti zen.
Señoritas pintadas y empolvadas.
. ESQUALDUNA (semanario). (NL)

866. Ik ez dakik zenbat sorginkeri sumatzen dituzten emakumeak euren buruak edertzeko... Orko orrazketa ta azkazal-pintatzeak! Orko **ezpain-gorritze** ta **begi-illuntzeak!**

(Qué de maquillaje de labios y ojos!)

Oyarzabal Antonio. Arrate ko Amaren altzotik. (A. Oyarzabal).1966 (G)

Modu orokorrean uste dut gorri, gorritu bizituarekin lotu daitekeela eta lotura hau gazteleraz ere ildo beretik doala; horrela dugu «rojo, encarnado, colorado» («encarnado» = «color carne»). Horretara itzuliko gara baina ezin aipatu gabe utzi gorritu azal daiteke aurkako beste adiera batekin ere, «larreak gorritu» kasu, artikulua bigarren zatian ikusiko dugun bezala.

4. SAILKATZEKOA

Alderdi hau derrigorrez ukitu beharrekoa da sarri baino sarriago kolore-hitzak gauzaki bat kromatikoki deskribatzeko baino berau sailkatzeko erabiltzen baititugu; helburua, kromatikoki ezaugarrituz, beste batetik edo batzuetatik bereiztea izan ohi da eta horregatik aipatzen direnak zehaztasunen peskizan ibilitakoen ñabardurez beteriko emaitzak baino gauzakia koloreagatik identifikatzeko behar dugun kategoria aipatzea da egiten duguna. Eta kasu hauetarako, jakina, kolore-hitz gutxirekin nahikoa da, hots, betiko *zuri, gorri, beltz* ezagunak eta neurri apalagoetan *nabar, urdin...*

Egun hiztegi kromatiko handia dugu (eta mailegutik hartutako hitzak ez gutxi, alajaina) bereziki kolore artifizialei aplikatuta, baina gure begirada zuzentzen badugu testuinguru naturalera, bertan azaltzen diren fenomeno edota animaliak kromatikoki ezaugarritzeko ikaragarri lagungarria zaigu sailkatzearena: identifikatzea ahalbideratzen baitu alboetatik bereiztuz, egurrak, animaliak, babarrunak, zizak edo edozein gauza dela ere.

Adibide oso ezaguna txantxangorriarekin dugu: paparrean duen orban laranja (ale bakoitzaren ñabarduren gaineratik) ezaugarritzen baitu txori mota hau eta adibide dezente dugu bai *txantxangorria* eran:

199. «**Txantxan-gorriak** baño buru geiago eztk orrek».

Intza / Dámaso de. Esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1927 (AN)

357. Au zoritxarra! Nola **txantxangorri** ori arrapatuko zuan bere burua arrapatu zuan... eta naikoa ezbear igaro degu.

Elur txuri. ARGIA (semanario). (G)

388. Besteren umeak azitzeko-ere biotzik kupituena du. (**Txantxangorriak**).

Zabaleta Pello. Juan eta Pello Zabaleta bertsolariak. (A. Zavala). Ed. Auspoa 63 64 (G)

500. Kukuaren aurra mantentzen duen iñude **txantxangorriak** alperkerian bizi ez tala ematen ditu berriak.
Sarasola Juan José / Lexo. Lexo bertsolaria. (A. Zavala). Ed. Auspoa 79 81 (AN)
820. Kuku-arrautza txita-erazten or dago **txantxangorria...**
Olea Inocencio. Xenpelar-saria. Ed. Auspoa 111 (G)

Bai *txantxangorriarenean* ere:

197. Begi erneak ditu, gorputz tentea, txit buruzpide argia ... (**Txantxangorriak**).
Zabaleta Pello. Juan eta Pello Zabaleta bertsolariak. (A. Zavala). Ed. Auspoa 63 64 (G)
202. «Kantari zauden orduan iñoiz ez dizut ari zerala antzik emango mokuan». (**Txantxangorriari**).
Arrese Emeterio. Nere bidean. (E. Arrese). 1913 (G)
520. Ordañak aurrez ematen ote zabiltzan esan liteke, (txori maitea), negua sartu baño len... (**Txantxangorria** udazkenean kantari).
Arrese Emeterio. Nere bidean. (E. Arrese). 1913 (G)
- 682-832. Eizagana ifinten badute begia zuzen-aski artuko diote neurria: dala arranoa ta naiz **txantxangorria** lurrera izango da plostetz eroria.
Utuetta Juan Ignacio. Guipuzcoaco Condaira. (J. Ig. Iztueta) (G)
885. Au zoritxarra! Nola **txantxangorri** ori arrapa tuko zuan bere burua arrapatu zuan... eta naikoa ez bear igaro degu.
Elur txuri. ARGIA (semanario). (G)

Eta, gutxiago izanda ere, *papargorriarenean* ere:

- 9-237-440. Bizkor urten dozu, «**Papar-gorri**»... Sasoiak zer eragiten daben !... Baiña lartxu aurreratu zara!
Elizkoi. EKIN (semanario). (B)
819. Odoldizko (goroldiozko) kabitxo politean arrautza epeltzen zegoan txori **papar-gorrikoa**... (txantxangorria).
Mugertza Eusebio / Mendaro Txirristaka. Mendaro Txirristaka. (E. Mugertza). Ed. Auspoa 120 122 (G)

Eta sailkatze honen adibide ugari dugu gorriarekin, txori ezberdinekin, besteak beste:

817. Urretxindorrari gure basarrian «**txinbo-gorria**» esaten dautsoe.
N.B. Nombre local del ruiseñor.
Kirikiño / Bustintza Evaristo / Bloa. EUZKADI (diario). (B)

Hori bai, sailkatuak kromatikoki deskribatu nahi izanez gero, sailkatze eta deskribatzearen arteko aldea garbi gelditzen da; esaterako (inoiz aipatu

izan dudana bezala) zizen kasua hartzen badugu, honako hau aurki daiteke: «*ziza-zuri* (hydnum repandum), descripción: color blanquecino, crema o crema rosáceo, en ocasiones marrón rojizo; coloración: rosáceo o cárneo; *urbeltz* (coprinus comatus), desc.: al principio ocrácea... luego blanca; los bordes se transforman en líquido negro; col.: blanco o crema y negro o grisáceo; *gibelurdin* (russula virescens), desc.: gorro verde ...» (García Bona, 1980: 31, 119 eta 135).

Mokoroak bildutakoen artean adibide dezente aurki dezakegu han-he-menka sailkatze eran:

12. Igarkizuna: « Umetan zuri; morroskotan **gorri**; aguretan baltz; eta eper-dia latz. (Masusta).
 . IBAIZABAL (semanario). (B)
40. Sagar berazak, gazaminak, urtebeteak, domentxak, kurkubietak, **gorriga-rratzak**, abapuruak.
 (N.B. Clases de manzanas.)
Moguel J. Antonio. Peru Abarca. (J. A. Moguel). Ed. Euskalzale. (B)
190. (-Zure billa naiz, Batista... Zer suerte-modu izan dezu apostu orretan?).
 —Zaude ixilik! Purrukatu naute zearo ... **Gorrien alde** jokatzeko esan didate ...eta txikiatu naute!...
 . Aizkolariak. (A. Zavala). Ed. Auspoa 23 (G)
- 512-521. Emengoa baño irabazi obekoa da Ameriketako **aritz gorria**: zura oso on ta txukun-erreza.
Munita Inocencio, G edo/o San Juan P. Gure mendi ta Oianak. (I. Munita). 1952 (G)
764. **Baba-gorria**, odolosteagaz, eguardietan ... aukerako bazkaria.
Etxebarria Toribio. Lexicón del euskera dialectal de Eibar. (T. Etxebarria). 1965 1966 (B)

Eta Mokoroak biltzen dituzenez gain, asko eta asko bil ditzakegu beste informazio-iturriren bat erabiliz gero; esaterako, hasierako igarkizunaren tankerako hauek:

Axuritan **txuri**, bildotxetan **gorri**, arkaztetan **berde**, arditan **beltx**. Zer ote da? Goringoa **gorri**, zuringoa **zuri**, muskerra **musker** eta gaberdia **beltz-beltz**

Eta zerrenda luzea dugu, zer esanik ez, Azkuek bildutakoen artean gure bilaketa burutuz gero (1989: III):

Ajo (baratxuri, berakatz):

2. **Xurixko, gorrixko**, pentsatzeko gaiztoxo. Blanquecino, rojizo, difícil de acertar (AN, Salazar). Var. del mismo valle: **Txurixko** da, **gorrixko** da, gogoratzeko gaiztoxo da. 382

Castaña (gaztaña)

3. Aitara latx, amara **beltx**, emagina **gorri** eta aurre **xuri**. (AN, Salazar) 388

7. Sortzean **xuri**, gaztean **gorri**, zahartzean **beltz** eta bethi iphurdia latz. (L, elissalde) 388

Cereza (keriza, gerezi)	
1. Txaleko gorria , tripa ezurrezkoa ta anka zurezkoa. (AN-yabar)	389
2. Andere bat gorriz beztiturik (yantzirik), paxet bat uzkitik sarturik. (L, Elissalde).	389
Fósforo o cerilla (arrast)	
Etxe txikitxo bat buru gorriz beterik.	393
Helecho (ira, iratze, inastor)	
2. Eun orri, berreun orri, Martin zanka- gorri . (AN-oskotz-lar).	395
Huevo (arrautza, arroltze...)	
8. Txurixko da, gosixko (376 or. « gorrixko ») da, gogoratzeko gaixtozko da. Es blanquecito, es rojizo, es difícilillo de ser acertado (AN, salazar).	397
Mora (masusta (B), mazuz (BN), martxuka, matsutsa, marruga (S))	
1. Antxuan xuri , bildotxean gorri , ardian beltz . Var. 1. ^a , de Ulzama (AN): Axuritan xuri , bildotxetan gorri , ardian beltz . Var. 2. ^a de Aezkoa (AN): Axuri-zutuan xuri , bildots-zutian gorri , ardi-zutuan beltz . Var. 3. ^a de S,	401
2. Umetan zuri , mutiletan gorri , aguratan beltz . (B-mur). Var. de Zea-nuri (B): Txikitxotan zuri , gaztetxotan gorri , zartxotan latz.	401

Edota atsotitzen mundutik ekarritako hauek:

Itsas gorri, haizetsu. / Itsas gorri, aitzetsu; itsas zuri, haize edo euri
Iparra baltza danian baltz, gorri danian gorri, fina izan da be, zakarra.
Iparra, baltza, fiña, nai gorria, beti iparra

Azken adibideak hemen jorrazteko aukera dago, baina geroago izango da beste adieratan sartzen garenean. Oraingoak kromatismo ikuspuntutik gertu eta interesgarriak direnak izango dira aztergai.

4.1. Ardo gorri

Ardoarekin ederki ikus daiteke sailkapeneko erabilera hau: denok eza-gutzen ditugu ardo zuri, beltza eta gorri, baina zuria ez da zuri-zuria (horis-katik berde antzeraino), beltza beltza ere ez, ezta gorria gorria ere ez: hor daude gaztelera-zko «los rosados, claretos...» adibideak edota zeharo argigarria den gorriari buruz aurki dezakeguna: «ardoaz mintzatuz, beltzaren eta zuriaren arteko kolorea duena» (Elhuyar-Elkar, 1994). Funtsean, ez gara maila deskriptiboan ari eta hala ere, elkarri ongi ulertzen diogu.

Ardoaren kasua argigarria da oso eta, besterik ezin izan, kopuru polita biltzen du Mokoroak ardo gorriaren inguruan; argigarriak diren zenbait itzulpen bere horretan utzi ditut:

44. Ardoa ta bere lagun **gorri ta txuriak** eztira onak Purgatorioko sua itzal-tzeko.
 Licores, bebidas alcohólicas.
Eketa / Azkue R. Ma. IBAIZABAL (semanario). (B)

- 45-258. Edari-ttott edateko bixka artu zuen: **gorri-bizienetik** ordea....
Del licor más fuertecito.
Arburua Teodoro / Zubieta. ARGIA (semanario). (AN)
- 46-697. «Ago oneko kafea...: au da lenengo alde: bigarrena ... edatea **Kattalin-gorri** maitea ...»
(La rica mistela o coñac.)
. Euskalerrriaren Yakintza, IV. (R. M. de Azkue) (G)
57. Lurrak dakar ogia, txotxak **ardangorria**
. (BN)
464. Ikusi zuun Frantziko **botilla gorria** ... ta begimiña!
Mokoroa Isidora. Neronek or-emen entzunak. (G)
- 672-688. Erabili ontzia ara ta ona (**ardao gorriaz**) alboak eta azpi biak (edo buru biak) ondo busti dakiozan.
Edari zale bat. IBAIZABAL (semanario). (B)
791. **Ardao gorri** az erabiliko upan sartu bear da.
Edari zale bat. IBAIZABAL (semanario). (B)
839. Urzari gogor egiteko **ardo gorri** naparra edan!
Urreko zoroa. EUZKADI (diario). (G)
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)

Oso hedatuta dagoen hau atsotitzetan ere agertzea espero daiteke, nahiz metaforak erabili ere:

Begiak beltzak beltzak, Mantzalin, dituzu; baño ur gorria edaten, poleki dakizu
Pazko (Basko, etxean urdai-kasko, maian opil txuri, kupelan ardo gorri

4.2. Goringoa

Denok dakigunez, goringoak bikoiztasuna markatzen du hegaztien arrautzaren beste osagarria den zuringoarekin. Koloreari dagokionez arrautzaren barneko gai gorri-horixka bezala aurkituko dugu hiztegietan eta esperientziaz ongi dakigu «hori» aldera gehiago jotzen duela «gorri» aldera baino, kasurik onenean (baserriko oiloenekoak, esaterako) «laranja» kolorekoak izanda.

Aurki ditzakegun beste adieren artean («yema de castaña asada» / «cogollo», Azkue, 1969) aipamen berezia merezi du Azkuek berak (1969) deskribapen argigarriarekin jasotzen duen, ez ugari baina bai jaki preziatua den hurrengoarenak: «ORONGA, una seta amarillenta llamada por otros ARRAUTZA-PERRETSIKO (B,G), KURINTO (G-and)». Honako hau *Amanita caesarea* da, «kuleto» izenarekin ere ezaguna dena eta azepezio honetan deskribapen zehatzagoa topa dezakegu: «Txapela laranja-gorriska, urre-hori koloreko orri hertsia eta kolore bereko hanka lodia eta bolba dituen onddoa» (Elhuyar-Elkar, 1994).

Edonola ere, arrunta den arrautzari itzuliz, erabat barneratuta dugun kasu honek ongi adierazten du gorriaren adiera zabala eta espero zitekeen, Mokoroak testigantza dezente jaso:

50. Arrautzari **gorringoa** kendu ta **zuringoa** jo, arro-arro egiñ arte ....
Olaetxea María. Neronek or-emen entzunak. (G)
118. Indar aundikuak dira bata ta bestia...: dituztenak pare-bana, **gorringo bikuak** ....
N.B. Atrevido circunloquio para referirse a la extraordinaria virilidad de dos atletas.
Mugertza Eusebio / Mendaro Txirristaka. Mendaro Txirristaka. (E. Mugerza). Ed. Auspoa 120 122 (G)
220. **Gorringoa** izaten degu maiteena ... baiña arek uraxe ez utzi bear jaten!
(Burutik egiña dagon batek).
Olaetxea María. Neronek or-emen entzunak. (G)
381. Orren etxeko arrautzak **gorringo** binakoak dira....
(Son muy jactanciosos.)
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist. Euskalerraren Yakintza,111. (R. M. de Azkue) (B)
616. Eguzkiak jotzen dituala euki, estali-gabe, **arrautz-gorringo** oek?... Ez orixe!
Ormaetxea Manuela. Neronek or-emen entzunak. (G)
673. Amalau errik erdien artzen dabe gure Dima, arrautze-koskolak bere **gorringoa** eukiten deuen-lez.
. EUZKADI (diario). (B)
818. Izugarrizko arrautza, **gorringo bikua**, utzi dio kuku alperrak txantxagorriari... (kabian).
Mugertza Eusebio / Mendaro Txirristaka. Mendaro Txirristaka. (E. Mugerza). Ed. Auspoa 120 122 (G)
876. Errazkin-go gaztañe **gorringo** baten pare
Rekalde Manuel. Napparoa-ko esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1974 (AN)

Gorringo bikoak ez dira oso maiz ematen eta halakoak suposatzen duen kalitate gehitzeak aukera ematen du adiera aberasgarria beste arlotara eramateko; itzulpenak, argigarriak diren heinean, beren horietan utzi ditut.

Eta hau aparteko kasua ez dela ikusteko, Azkuek (1989, III: 307) «jactarse» adieran jasotzen duena ekar dezakegu hona: «...*Orren etxeko arrautzak gorringo binakoak dira* (B-1)». K. Izagirrek (1981) kasu bera jasotzen du, baita honako hau ere «ausarta» adieran: «*gorringo biko pare bana ukan*».

Autore berak gorringoarekin beste bat dakar baina oso bestelako adierarekin «*arrautz gorringoari danbolina jotzea* > ezinezkotan saiatzea».

4.3. Urregorria

Egun ez hainbeste, baina garai batean erabat arrunta zen urre gorriaren izendapena eta Justo Mokoroak bildutako kopurua besterik ez da ikusi egin behar izan duen hedaduraz ohartzeko. Alde kromatikotik ezaguna dugun «dorado»-rekin parekatzen dugu eta inolaz ere ez «oro rojo», nahiz gazte-lerak gurekiko gertutasuna erakutsi: «rubio-bia. Dic. del color rojo claro parecido al del oro» (VOX: 1980).

122. Tira ba, asi nadin: «asiak egiña dirudi; ta egiñak **urre gorria**».
Gelatxo errota. EUZKADI (diario). (B)
123. Asiak egiña dirudi; eta egiñak **urre gorria**
Rekalde Manuel. Napparroa-ko esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1974 (AN)
139. Gauza gordea **urre gorria**
Isasti / Lope de. (G)
- 141-905. Gauza altxatua **urre gorri** (Altxatugorde).
. Napparroa-ko esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1974 (AN)
145. **Urre gorria** dariolako (euren jarraian doia mundua).
. Vocabulario manuscrito. (J. I. Iztueta) (B)
167. Uste eben arroz egoala **urre gorria** emokai, erri orretan.
P. IBAIZABAL (semanario). (B)
219. **Urre-gorria** bezela gordeko ditut bertso abek.
Rekondo Manuel. Gizatxarra. (M. Recondo) (G)
269. Askok-lezko laguna izan baneu nik **urregorritzko** oilloa bere txitakin sortuko neban! ...
Egi. IBAIZABAL (semanario). (B)
- 407-507. Zerutik nator: neri deritzait «Garazi **urre-gorria**» Daziano-ren egin-dupean **erio gorri** ikusia ....
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)
483. Arako **urregorritzko** idiskoa.
Madariaga / Fray Bartolomé. Euscal errijetaco olgueta tá dantzeen gatz-ozpinduba. (Fr. Bartolomé de Sta. Teresa). Edic. 1904 (B)
519. **Urregorritan** artzen dituzten dirutzak, nundik datozkie?
Jel alde. EUZKADI (diario). (G)
522. **Urre gorritan** ekarri beariko ditu Iñazio-Marik ezkontza-diruak!... Noizko dituzte ba ontzako zarrak Zabaletan?...
Agirre Domingo. Garoa. (D. Aguirre). 1912 (G)
631. Arako **urregorritzko** idiskoa....
Madariaga / Fray Bartolomé. Euscal errijetaco olgueta tá dantzeen gatz-ozpinduba. (Fr. Bartolomé de Sta. Teresa). Edic. 1904 (B)
641. Aprilleko lorea **urre-gorria** baño obea Zezeilleko lorea ezpalitz obea
. EUZKADI (diario). (B)
642. Santio-egunean euria **urre gorria**
Garro Bernardo / Otxolua. EUZKADI (diario). (B)

- 702. Urregorria** baizen garbi dago arazo onetan gure euskera ederra.
Urki. EUZKADI (diario). (B)
- 746. Urregorritzko** luma eder bat dozu saritzat eskuan....
Arrese Beitia Felipe. Ama Euskeriaren Liburu Kantaia. (F. Arrese Beitia). 1900 (B)
- 768.** Askok-lezko laguna izan baneu nik **urregorritzko** oilloa bere txitakin sortuko neban!...
Egi. IBAIZABAL (semanario). (B)
- 904.** Asiak dirudi amaia, amaia **urre gorria**
Uriarte José Antonio. EUSKALZALE (semanario). 1899 (B)

Sailkatze multzoan kokatuta ere, ez dut uste soilik alde kromatikotik begiratu behar denik, aldiz, urreGORRIak gehitze bat suposatzen du, «urre» izendapen neutroari indarra emanez. Bide batez, ohar gaitezen be-reizketarako arrazoa beste forma bat egoteak ematen zuela, hain zuzen «urrezuri» hitza zilarra izendatzeko erabilia; izan ere, honen testigantza ja-soa dugu zerrenda honetan, itzulpena bere horretan utziz:

- 142-625.** Negua joan-da udea etorri **urrea gorri** ta zuri pillotuten urte askotan bizi izan zan.
Amontonar oro y plata.
. IBAIZABAL (semanario). (B)

Eta ez zaigu bereziko ahalegina suposatuko besteren bat aurkitzea; izan ere, «urre-zuri» sarrerarako hauxe dugu:

- 1. Urre-zurizko** diruz bete dituzte eren sakelak.
Amurraya. IBAIZABAL (semanario). (B)

Gainera, atsotizetan aurki dezakegu erabilera hau, oso atsotiz polita eta —bereziki— esanguratsua dena ene ustez: *Diru xuria* (zilarra), *egun beltzentzat*.

Dena dela eta espero zitekeenez, atsotitzen munduan erraz aurki deza-kegu urregorrirako testigantza:

Ameriketan bere gorrik (urre gorria, dirua) itxeko (egiteko) gorrik pasa be(ha)r.

Apiletxo urre gorrie, otaostean nengoala, atara zuzgten begie

Arribe ta Atallo, urre gorriz bataio (herri aberatzak)

Asiak dirudi amaia, amaia urre gorria...

Asiak egiña dirudi, eta egiñak urre gorria

Ekinek egine dirudi, (eg)inek urre gorrie

Gauza altxatua (geroko gordea), urre gorri.

Gauza gordea, urre gorri.

Martxo kakatsu, aprile urregorri.

Martxo txirripirri (euritsu), apirile urregorri

Bestalde, baten batek ekar lezake «urrebeltz»aren aipamena, mundu garatuaren ekonomiaren ardatza bihurtu den petrolioa izendatzeko; honen karira berdin aurki daitezke izendapen berezi batzuk, «urreberdea» gisakoa halako landare ekoizpenak ematen dituen etekinak direla edota...; edozein modutan, testuinguru zehatz batera mugatuak eta berri xamarrek diren izendapenak dira hauek.

4.4. Abelgorri

Behigorri izenarekin bertako behi ezaguna duguna da, pirenaikoa ere deitua; honen inguruan Alustizak dio: «Larrabehiek ilaje *gorrixta* izan ohi zuten gehienetan eta hortik zetorkien euskaldunon aspalditik eman diegun izen jatorra ere: abelgorriak» (Alustiza, 1985: 137).

Baserri askotako oinarria, modu orokorrean azienda gorri, abere gorri edo abelgorri bezala izendatu izan da behi familiakoak identifikatzeko. Bistan da izendapen hauek multzokari kutsua dutela eta berdin beste motak izendatzeko erabilitakoak, hala nola *abere edo azienda zuri*, ardiak eta familiakoak eta *abere edo azienda beltz*, txerriak izendatzeko (baita basurdeak eta oro har, txerrien familiakoak). Izendapen hauek bizimodu nagusi bati erreferentzia egiten dioten neurrian, adiera zabalean ondasuna ere adierazten dute.

Bereizketa hauen ildotik, komeni da ez ahaztea beste sailkapenaren bat edo beste aurki dezakegula, esaterako: *azienda larri* (behi, zaldi edota kidekoentzat) eta *azienda xehe* (ardi, ahuntz eta kidekoentzat).

Abelgorrien inguruko adibideak honakoak:

71. Laurogei azienda gorri bá ditugu orai.... (Cabezas de ganado vacuno...) <i>Aldave Joaquín</i>. MS. (GN)   72. Menditik ezin diagu ekarri egurrik; abelgorrientzako ez diagu zer janik ... Negua! ez ago guk nai beziñ laster iragorik! <i>Otaegi Claudio</i>. EUSKAL ERRIA (revista), 1887 1 (G)   75. Azienda xuria ez da gorria bezain guzizkoa, laborariarentzat.... Ganado lanar... y ganado vacuno. <i>Duvoisin Jean</i>. Laborantzako liburua. (Duvoisin). 1892 (L)   79. Mendietan lenago abelgorri oei beren zainak sarritan jo oi-ziozkatèn soñuak. <i>Utqueta Juan Ignacio</i>. Guipuzcoaco Dantzac. (J. Ig. Iztueta) (G)   81. Oso garesti saldu da abelgorria, bai aragitarako bai umetarako. <i>Gelaxto errota</i>. EUZKADI (diario). (B)   155. Etxeko abelgorriak izurri gaizto batek il zizkion eta, ain bear arkitzen zan! <i>Elizondo Jenaro</i>. IBAIZABAL (semanario). (G)

492. **Abel-gorriak** bezain mutu geunden; erausiagatik zerbait etzuen niork aditzen guk gerausana.
Mendiburu Sebastián. Otoitz Gayak. (S. Mendiburu). Edición de 1905 (AN)
514. Periek-bere eraintxu dabiz, **abelgorria** ugaritxu....
Areatza. EGIN (semanario). 1932-1933 (B)
517. Emen artalde ta **abelgorri** andiak egozan-lez esnea ugari ta zer-naozuan egoan. (Zer-nai-dozu-an).
Elias Coro / ? EUSKALZALE (semanario). 1898 (B)
704. Asteleneko erian (perian) **abel-gorri** tan baño asto tan geiago egoan.
Había más ganado vacuno que asnal.
Belumendu. EUZKADI (diario). (B)
871. Menditik ezin diagu ekarri egurrik; **abelgorrientzako** ez diagu zer janik... Negua! ez ago guk nai beziñ laster iragorik!
Otaegi Claudio. EUSKAL ERRIA (revista), 1887 1 (G)

Abere motari zuzenduak normalean, aurki dezakegu kategoria horretarako ale bakarrei buruzko aipamenik ere:

73. **Idi gorria** dagokate hobeentzat laneko: su gehiago du bere baitharik ....
Duvoisin Jean. Laborantzako liburua. (Duvoisin). 1892 (L)
- 74-176. Ederra zan len eznean, **bei gorri** au; baiña okerra jarri jaku orain, antzutu danean.
Enbeita Manuel. IBAIZABAL (semanario). (B)
213. **Bei gorritxu** bat ikusi omen-zuan neskak; eta berea zuàn-ustez adarretatik artu....
. EUSKO FOLKLORE (boletín). 1973 (G)

Lehenengo kasua, J. P. Duvoisinin laborantzako liburu xarmangarrian aurkitutakoa da eta zehaztapen argigarriak eskaintzen dizkigu (—1858—1986: 134-135):

«Gure aldetan gutiz-gehienak **gorriak** dira. Diote bizkitartean **idi beltza** ona dela bethi, xuririk baldin badu hatzetan edo buruan; bertzenaz tonto eta gogo hilekoa dela. **Gorria** dagokate hobeentzat laneko. Su gehiago du bere baitharik eta hori ez da guti, ezen badakizu idiaazienda dorphea eta urhats hurrikoa dela.

Gizentzeko baizik ez badituzu idiak, erosatu ilea izarka jarria dute-nak. Bertzeak baino beratzaigo eta alferrago dira, bainan gizenkorrago-ak. Bazterretik iguzkitara begiratzen badiozute, ikhusiko duzu hekien bizkarra guzia izarrez bethea. **Idi zuriak** ez dira gizentzeko baizik».

4.5. Begigorri (sos, txanpon)

Garai bateko halako txanpon horixka bati ematen zitzaion izena da hau; txanponak zuloa zeukan erdialdean eta hortik begiarena. Beste bat ere

bazegoen, balio gutxiko *begizuria* hain zuzen, eta osagaiek ematen zieten itxura kromatikoagatik horrela izendatua. Azkuek jasoa du atsotitz hau: «*Zuri baten pupua eta lau zuriren trapua*».

Kontutan hartu behar dugu XX. mendearen hasiera arte, moneta urrezko edo zilarrezko txanponak osatzen zutela eta metal preziatuzkoak zirenez, balio jakin bat zutela eta bestalde, zilar eta urrearen prezioen gorabeheren baitan zeudela ere. Dena den, garai ezberdinetan joan izan dira agertzen metalezko diru-pieza ezberdinak, gertuagokoak ditugun batzuk (ogerlekoak, errealak) zein apartagokoak (ontzako urre, tostoi, trosko, erlurri, otxin, zuriko...).

Mokoroak bildutakoak ez dira gutxi eta horietariko bi Izagirrek ere jasotzen ditu «begi gorri»rako, adiera zehatza dutenak: *sos*, *txanpon*; hauek dira «apezgaientzat Mañexek bortz begi gorri» eta «nere polsan badago zenbait begi-gorri». Halaber, *sos* adierarekin dakarren «narru gorriko» lokuzioa kontutan hartzekoa da ere.

Hona Mokoroak bildutakoak

- 144-373-526.** Nere poltsan bá dago zenbait **begi-gorri** ...; baña aien pozean ez dute neskatzak etorri nai...
Hay unas cuantas onzas de oro...
Santa Cruz Pedro. Iru bertsolari. (A. Zavala). Ed. Auspoa 66 (G)
- 523.** Poltsea mai-gañean utsiturik **amaseiko gorriak** banan-banan kontetan asi zan.
Arrese Beitia Felipe. Ama Euskeriaren Liburu Kantaia. (F. Arrese Beitia). 1900 (B)
- 524-750.** Iru amaseiko **gorri-gorriak** bialdu zizkidan andik osabak ondo ikusi nai ninduela esanik, eta ortz berriak jartzeko...
Elizondo Jenaro. IBAIZABAL (semanario). (G)
- 525.** **Begi-gorriak** erakutsi zizkanean (nai zuun guztia aterazi zion).
Mostrarle las monedas de oro.
. Neronek or-emen entzunak. (G)
- 527-877.** Apezgaientzat deusik etzaio sobera Mañex-i: bortz **begi-gorri** igorri ditu heientzat.
Cinco monedas de oro (de a veinte francos).
Etchamendy Manex. Mañex Etchamendy. (P. Lafitte). Ej. Auspoa 109-110 (NL)
- 528.** (Emen-ere irabazi gutxi, bertso-papeletatik): eztago besterikan: «**narru-gorrikua**». (Txanpona.)
Calderilla; perra chica o perra gorda.
Elorza Juan Francisco / Kortazar. Azkoitia ko zenbait bertsolari. Ed. Auspoa 95 96 (G)
- 717.** Poltsea mai-gañean utsiturik **amaseiko gorriak** banan-banan kontetan asi zan.
Contar una por una las monedas.
Arrese Beitia Felipe. Ama Euskeriaren Liburu Kantaia. (F. Arrese Beitia). 1900 (B)

4.6. Tabako gorria

Erdarazko «rubio» adierarekin identifikatzen dugu eta, ikusitako beste kasuetan bezala, hemen ere badago beste mota bat, arruntagoa, ilunagoa eta berarekin bereizketa egiten dena, hots, tabako beltza.

Kolore okre-horixka izateak dakar horrela izendatzea eta horiaren inguruan kokatzen diren hainbatekin batera (ile, urre, gorringo...) gorri pean ikusia izan da euskaldunon partetik hau ere.

Edozein hiztegitan begiratuta azalduko delako segurantz, urtez urte gazteen artean zein gutxi den ezaguna egiaztatzeko aukera izaten dut eta baita gogorarazteko orain dela urte batzuk «genuino sabor americano» delako lelopean iragarkia egiten zuen ekoizle etxeak nola modu egokian identifikatzen zuen bere produktua.

5. GORRI ITXURAREKIN JARRAITUZ

Ez nuke esango gorriak dituen adieren artean honakoak pisu handikoak direnik, baina zalantzarik ere ez dut eurok kontutan hartzeak laguntzen duela ikuspegi osatua izaten eta hemen aipatzea, beraz, derrigorrezkoa. Edonola ere —hemen kokatuta egotearen arrazoia—, azalduko diren kasu hauek gorriarekin mantentzen duten lotura kromatiko agerikoa da.

5.1. Elgorria

Gizaki gehienok jasan dugun gaixotasun infekziosoa den honek ezaugarri oso garrantzitsua du, hain zuzen, izendapenaren arrazoitzat jo daitezkeen larruazaleko erupzio edo pinporta gorriak. Dena den, honen inguruan —tokian tokiko erabilerak direla— bi ezaugarri azpimarratzekoak dira: gaixotasun honek dituen beste izendapen ugari eta bera eta beste batzuen arteko mugak zehaztea zein irristakorra den; esaterako, Auñamendi entziklopedian «sarampión» sarreran begiratur gero, hauxe dugu: «Enfermedad febril, contagiosa, que se manifiesta por manchas pequeñas y rojas en la piel y síntomas catarrales, *naparreri*, *mingorri* (G), *elgorri* (B, G), *gorni*, *gorri* (AN, G), *gorriña* (AN, BN, G), *garríño*, *gorriaire* (BN), *txarranpin* (G-ber-don-ziz, R-uzt), *txurrunbi* (BN-s), *gorreri* (BN, aezk, Az), *paolo* (BN?), *nabarimin*, *nabarmín* (L, Hb, Lh), *halgorri* (L), *xarranpio* (L, Lh), *xarranpin* (Ls), *zürriünpetaka*, *sür(h)ünpi*, *zurrünpe* (S, Alth. Lh), *txurrunperi*, *lurrunpi* (S. Esk. Lh), *umien-lorak gorrien* (I. G), *aztanabarreri* (BN, Bonap), *txurrunpere* (R. Bonap.), *nabarreri gorri* (Supl. Azk), *xurrunpe* (S-bark, Supl. Azk)»

Dena den eta esan bezala, ez da beti garbi bereiztuta azaltzen eta, iturri beretik edanda, «escarlatina», «nebladura», «roña» eta «rubeola»rako ere

«elgorri» hitza azalduko zaigu. Gainera, zenbaitetan «gorriña» ere aurkituko dugu gaixotasun honetarako eta erdarazko «viruelas» ere «gorrinak» hitzarekin azaltzen du Azkuek (1969- gehigarrian). Nahasketa hau ekarriko ditudan aipamenetan ikusiko da ere. Nire aldetik, honako hau gehien bat gizakiei dagokiela (erdarazko «sarampión», «rougeole») ulertzen dut eta «gorrina» landareei («roya», «rouille»).

Mokoroak bildutakoen artean atera dezakegu adibideren bat edo beste:

13. Gurean, alaba batak nausi egiñda gero izan eban elgorria. (Gorria, gorriña.) <i>Etxebarria Toribio</i>. Lexicón del euskera dialectal de Eibar. (T. Etxebarria). 1965 1966 (B)   24. Zabal dabil erri-on, umeen artean gexo au; baña, Jaunari eskerrak elgorri ariña da. <i>Garro Bernardo / Otxolua</i>. EUZKADI (diario). (B)

5.2. Gorrina

Gorrina erabiltzen da (baita «gorria» ere: ikus 66.a), modu orokorrean, landareak jo ohi dituen gazteleraazko «roya de las plantas» edo «mildiu» gaitza izendatzeko, labore-landaretan bereziki eragiten duena. Hitzaren jatorrian itxura kromatikoa dugu eta kolorea «rubio o rojo» dela aurkituko dugu informazio-iturrietan.

Oraingo honetarako Mokoroak baditu bilduak:

65. Arto-indabak ederrak datoz; lusagarra-be izango da naiko gorriñak arzen ezpadau. <i>Katarra</i>. EUZKADI (diario). (B)   66. Aurten gariak gorria dakarre .... <i>Etxebarria Toribio</i>. Lexicón del euskera dialectal de Eibar. (T. Etxebarria). 1965 1966 (B)   67. Gure patatak gorriñek erreta dagoz .... <i>Euskeltzale bat</i>. EKIN (semanario). 1932-1933 (B)   68-69. Lur-sagarra, ain osatu eta errutsu zana gorriak sastrakatu eta zirkildu digu. Echada a perder por la roya. <i>Ontzanburu</i>. ARGIA (semanario). (G)   166. Gorriña andiak jo izango dabe paper onen balioa emon ezin daienak. . EUSKALZALE (semanario). 1897 (B)   562. Garia burututa gero euri ziriña bada galduak gara: gorriñeak joko deusku labore guztia. <i>Azkue Resurrección M.^a / Txirrist</i>. Diccionario V. E. F. (Tomo 1.). (R. M. de Azkue) 1905 1906 (B)

758. «Ez zeden, ez **gorriña**, ez sits, ez gardamu erdal-maixuteria baizen doguz damu ...»
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist. Vizcay-tik Bizkaira. (R. M. de Azkue). 1895 (B)
760. Naikoa kalte egin deutso **gorriñak** artoari.
P. IBAIZABAL (semanario). (B)

Eta arrunta bada erabilera hau («*Gari-soro hau gorriñatuta dago*», Alustiza, 1985: 79), arrunta ere da gaitz hau modu metaforikoan aurkitzea: «*Zoritxarrez, euskeraz egiten dan alde guztietaraño sartu jaku erdal gorriña*» (Azpiri, 1983: 12). Modu berean azal daiteke gizakien artean (eta horrela adibide pare hau, «inmoralidad» adieran) zein beste arlotan aplikatua ere:

- 455-795. Gure erri-au **gorriñak** jango ezpadau (batera jo daigun!)
 Si no queremos que nos lo estrague la inmoralidad.
 . *EKIN* (semanario). 1932-1933 (B)
456. Edonondik **gorriña** dator ....
 (La plaga se nos echa de todos lados; la inmoralidad.)
 . *EKIN* (semanario). 1932-1933 (B)
794. Alderdi guztietan sartu yako euskereari **gorriña**.
 Le ha entrado la plaga.
Agirre Domingo. Kresala. (D. Aguirre). 1906 (B)

Eta hari honi tiraka, izan ditzakeen adieren artean honako adibide bitxi eta ederra aurki dezakegu:

121. **Gorrindu** egin naz euskeraz.
 Entorpecerse, perder la facilidad de hablarlo.
 . Neronek or-emen entzunak. (B)

Izan ere, «gorrindu» hitzarako aurkituko dugu: «*añublarse, arroyarse (contraer roya)*» (Hiztegia 3000); «*contraer el sarampión; (landareak) contaer roya, marchitarse*» (Elhuyar); «*gorrinak joa gertatu*» (Harluxet)... eta modu metaforikoan izan duen erabilera ez dela gutxi garbi dago.

5.3. Herdoil

Aurreko kasuekin lotuta honako hau, baina oraingoan —bazterketetan erori gabe— gehiago gauzakiakin erabilia dela esango nuke. Harluxet hiztegi entziklopedikoan hauxe dugu: «1. *Burdina eta altzairuaren gainazalean ur likidoarekiko zein aireko ur-lurrinarekiko ukipenaren eraginez hauei sortzen zaien burdin oxidozko geruza gorri edo horia.* 2. *Landareei zurtoin*

eta hostoetan ateratzen zaien herdoilaren antzeko orbana, onddo parasitoen ondoriozko gaixotasunek eragindakoa. 3. (hed.) Gauzetan itsasten den zikina. 4. Herdoil-orbana».

Auñamendi hiztegian antzeko panorama dugu «orin» hitzaren: «Oxido rojizo que se forma en la superficie del hierro, *erdoi* (c.), *erdoil* (AN, L, BN, S), *herdoil* (L), *herdoilu* (Lh.), *terdoilu* (L), *erdoildura* (AN), *herdoildura* (Duv.), *ordei* (B), *erdoil* (L), *ugar*, *uger*, *sarra* (B), *soi* (G); lleno de orín o herrumbre, *herdoiltsu* (H.)».

Dena den, garbi dago irristakorra den bidetik ari garela eremu honetan eta gertutasuna dela eta, uger, ugar, uharre eta (neurri handi edo txikiko) ahaideak erraz azal daitezke, baita jatorrizko adiera aldetik urruntzen ere.

5.4. «Rusiente» - «rougi»

Kasu hau gorritasunaren gorengo puntua adierazteko erabiltzen da. Hau esaten da temperatura altuaren eraginez argi gorria igortzen duen materialaz eta horrela dugu Koldo Izagirrek (1981) jasotzen duen lokuzioen artean hau: «*burdin gorria eskuetan hartu*» > ezer uste osoz defendatu adieran.

Azkuek dakar (1969): «Labea gorri dago (BN, L, S) eta Labea gori dago (B, G)» eta ikusten denez, «gori» forma erabiltzen da alde honetan; izan ere, «goritu» dugu: «ponerse al rojo, ponersen incandescente» edota «encender, enaldecer, excitar» (Elhuyar).

Gori honekin aurkituko ditugu batzuk:

- 16. Zauri gaixto bat duzu **burdin goriaz** jo-gabe ezin senda ditekeiena. *Axular Pedro*. Guero. (Axular). 2. edición. (L)
- 31. **Eznarri gorituakin** gazura egosirik txabola-atakara irteten dira, apatze-tik apatzera goi-goitik bee-beera boteaz irabiatuak oztutzera. (Eznea). *Utuetta Juan Ignacio*. Guipuzcoaco Condaira. (J. Ig. Iztueta) (G)
- 36. Eztau iñoz nire alkondarea **burdiña goriak** azpian labandu; eta eneuke gura-bere egin daian. *Erkiaga Simón*. EUSKALZALE (semanario). 1897 (B)
- 153. Sarauan aragiari **su goriagoa** emoten yako, bigireetan baino. *Madariaga / Fray Bartolomé*. Euscal errijetaco olgueta tá dantzeen gatz-ozpinduba. (Fr. Bartolomé de Sta. Teresa). Edic. 1904 (B)

Gori-gorri erabilera hauekin, hona hemen Azkueren adibide bana: «*Arri gori-goriak* kaikuan sartzen dira ezneari irakinarazteko. Eznearriak dute izena» (1989, I: 246) eta «*Erdi gorra osatuteko, arri zuria gorritu ta eznetara bota... Para curar una media sordera se pone rusiente una piedra blanca, se echa a la leche y...*» (1989, IV: 248).

Hala ere, kontutan hartu behar dugu beste adiera ere baduela gori honek (ugari, oparo), bereziki iparraldean sustraiturik:

- 33-56. Zazpi urtheen **goriaren** ondotik zazpi urthe hutsak ethortzen hasi ziren.
Duvoisin Jean. Bible Saindua. (Duvoisin). 1859 (L)
34. Gizon aberats baten bazterrak ekharri zuen uzta **goria** (nasaia, ugaria).
Duvoisin Jean. Bible Saindua. (Duvoisin). 1859 (L)

Orotariko Euskal Hiztegia aurkitzen dugu ere: «*Errakai gorriaz erre: cauterizar*».

5.5. Oskorri

Hau bai erabilera hedatua; izan ere, nekazaritza eta, oro har, naturan sustraitutako bizimoduak lotutako gizakiarentzat garrantzia ikaragarria izan du eguraldiak eta horren igarle (besteak beste) zeruak hartzen duen itxura. Erdarazko adierak «arbol», «cielo rojo», «nube rojiza» eta tankerakoak dira, arratsalde, ilunabar, gau zein egunsenti, arginabarrean kokatuta (eta dena esan behar baldin bada, ez beti gauza bera iragartzen; izan ere, nagusia denaren aurrean, hau ere baitugu: 594. *Gau gorri goiz iturri*).

Zerrenda luzea osa daiteke honekin eta ezin ahaztu atsotitzetan iturri ikaragarri aberatsa dugula. Mokoroak bildutakoei mugatuz:

573. Aro ederra bihar: **gorri da** zeru-zola.
Léon Louis. Jesu Kristo gure Jaunaren Ebanjelio Saindua. (L. Léon). 1946 (NL)
576. Alba gorri egoa edo euri; **arrats gorriak** eguraldi
 (Arboles de amanecer y anochecer y augurios de tiempo.)
 . (AN)
577. **Goiz gorri** laster euri
 . EUZKADI (diario). (G)
578. **Goiz gorri** laster euri
Moguel J. Antonio. Peru Abarca. (J. A. Moguel). Ed. Euskalzale. (B)
579. **Goiz gorri** arratsean iturri berri
 . Napparroa-ko esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1974 (AN)
580. **Goiz gorri** arrats iturri
Intza / Dámaso de. Esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1963-1964 (AN)
581. **Goiz gorri** arrats euri; **arrats gorri** goiz aize-egualdi
Telletxea Estefanía. Napparroa-ko esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1974 (AN)
582. **Goiz gorri** arrats euri
M. IBAIZABAL (semanario). (B)
583. **Goiz gorrik** ebitsu; **arrats gorrik** aizetsu
 (Indicios del tiempo en la coloración del cielo.)
Intza / Dámaso de. Esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1927 (G)

584. **Goiz gorriak** ardura (maiz) euria **Goiz gorri** arrats ithurri
. Atsotitz, Zuhur hitz eta erran zahar. (J. Elissalde) (L)
585. **Goiz gorriak** dakharke euri; **arrats gorriak** eguraldi
Moguel J. Antonio. Peru Abarca. (J. A. Moguel). Ed. Euskalzale. (B)
586. **Goizeko oskorriak** illuntzerako euria. **Illuntzeko oskorria** goizerako aizea (**Oskorri odei gorri**).
Anduaga Graciano. Aitonaren uzta. (G. Anduaga). 1961 (BG)
587. **Arrats gorri** goiz aize
. (G)
588. **Arrats gorri**, goiz aize
M. IBAIZABAL (semanario). (B)
589. **Arrats gorri** goizean eguzki
. EUZKADI (diario). (G)
590. **Arrats gorri** goizean eguzki
Moguel J. Antonio. Peru Abarca. (J. A. Moguel). Ed. Euskalzale. (B)
591. **Arrats gorri** ederr-aldi
(Crepúsculo de arboles, anuncio de buen tiempo.)
J. M. G. J.M., G. Bayonne, 1899. (L)
593. **Arrats gorriak** ederraldi
. (BN)
594. **Gau gorri** goiz iturri
Mujika Josefa Martina. Neronek or-emen entzunak. (G)
595. **Gau gorriak** daude ... ta bigar-ere ebi egingo du.
Olaetxea María. Neronek or-emen entzunak. (G)
620. **Goizgorri** baiño maiteago du Mikel-ek **arrasgorriren diztira ....**
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)

Zeruko gorritasuna eguraldiaren iragarle, bai, eta zenbaitetan «eguraldi» agertzen da eguraldi ona esanahiarekin, baina jabetu behar gara ere «eguraldi gorri» azal daitekeela beste esanahiarekin; izan ere, K. Izagirrek (1981) jasotzen du «*eguraldi gorria eduki* > egoera larrian egon» adierazteko eta «*eguraldi gorri ikusi*» eta «*eguraldi gorrien jabe izan* > sufritu» adierarekin. Bigarren artikuluan azkenen honen adiera jorratuko dugu, honen tankerakoekin: *Aita konturatzean zuk daukazu egualdi gorria!*

Dena den, bistan dago denak ez direla eguraldia iragartzekoak, Moko-roak bildutako honetan ilunabarraren hasiera adierazten baitu:

- 617-679. **Eguzkia gorritzen** asten denean, masallak zabaldurik, illunabarrean
«Gabon, etxeoandrea!» esanik atean balantzaka dijoaz Donosti-bidean...
Soroa Marcelino. EUSKAL ERRIA (revista), 1884 1 (G)

Eta, orain ez bagara horretan gelditzen, garbi dago kromatikotik hara-tago doana ere aurki dezakegula:

567. Zerua gorri samur batean zegoen; **airea gorri egosi** ...; jasan-ahala epel eta pisu.

La atmósfera pesada y sofocante (de calor).

Hiriart Urruty J. Hiriart Urruty... (II). (P. Lafitte) (L)

Atsotizetan bilatuz gero, nekazaritzan oinarri duen gizarte multzoari dagokionez, ikaragarri luza daiteke honen inguruko aipamenen zerrenda (tartean, izenbururako aukeratutakoa): Arrats **gorri**, bihar eguraldi; goiz **gorri** gabeko haizea edo euri./ Arras **gorri**, biaramunin egualdi / Arrats **gorri**, biar iguzki xuri; goiz **gorri** arrats euri / Arrats **gorri**, bihar egueldi; goiz **gorri**, arratserako auri / Arrats **gorri**, bihar iguzki xuri / Arrats **gorri**, eder aldi / Arrats **gorri**, goiz argi; goiz **gorri**, iluntze iturri. / Goiz **gorri**, errotari [edo zapatarri]; arrats **gorri**, pelotari / Goiz odei-**gorri**, arratseko euri / Goizeko laino **gorri**, gaueko iturri / Goizeko lañoa, errotari (euria, errota higiarazteko); arratseko **gorria**, pelotari (eguraldi ona, pilotan aritzeko) / Goizeko **ozgorrik** illuntzerako iturrik; gaueko gorritsu, goizerako aizetsu / Goizeko **oskorrie**, gaueako eurie / Goizerria denean **gorri**, ezte-mala euritako nehoi...

5.6. Beste

Azken multzo honetan bilduko ditugu oso hedadura gutxiko beste batzuk, euren garrantzia apartekoa ez izanda ere, behinik behin, ikuspegi osatuagoa izan dezagun laguntzen dute.

5.6.1. Kolorete

Masailak koloreztatzekeo kosmetiko ezaguna dugu hau eta gorri hitza-ren beste adiera ere, finean, ekintza horretan aplikatzen den kolorea gorria (edo gertuko ahaidea) baita; horrela, gisa honetako definizioak aurkituko ditugu: «Cosmético, por lo general de tonos rojizos, que las mujeres se aplican en las mejillas para darse color» (RAE, 2001) edo «cosmético que tiene por objeto comunicar a la tez un color encarnado agradable» eta tankerakoak; era batera edo bestera, «rojo», «encarnado» eta antzeko koloreekin larruazalaren bizitasuna areagotzeko asmoz erabiltzen dira koloreteak.

Jadanik aipatuak izan diren batzuk gogora ekar ditzakegu:

772. Ezpain-gorri eta matrail-irindu hoietarik guti zen.

Señoritas pintadas y empolvadas.

. ESKUALDUNA (semanario). (NL)

784. Nolabait **zurigorritzen** dira..., neskaitillak.

Maquillarse de rubias.

Aitorren alaba. El DIA (diario). (G)

866. Ik ez dakik zenbat sorginkeri sumatzen dituzten emakumeak euren bu-ruak edertzeko... Orko orrazketa ta azkazal-pintatzeak! Orko **ezpain-gorritze** ta begi-illuntzeak!
(Qué de maquillaje de labios y ojos!)
Oyarzabal Antonio. Arrate ko Amaren altzotik. (A. Oyarzabal). 1966
(G)

5.6.2. *Merkromina*

Bestalde, Orotariko Euskal Hiztegian dugu gorriari lotutako beste adiera bat: merkromina. Ez dut beste aztarnarik aurkitu adiera honekin baina kromatismo aldetik hurbiltasuna ezin agerikoagoa izan.

5.6.3. *Gorri egon*

Emakumezkoen hilerokoa, odola galtzea ezaugarri nabarmena den neurrian, gorriarekin lotzea arras arrunta da (nahiz beste adieratarako aukerarik ere egon: gorriak pasa zenbaitetan). Hori dela eta, aukera daukagu zenbait hiztegitan (Michelenaren Orotariko Euskal Hiztegia, Hiztegia 3000, Placido Mugikarenean) lokuzio hau aurkitzeko <Gorri egon>: «estar de menstruación, menstruar». Hala ere, ez du ematen hedadura aldetik sustrai handirik duenik

5.6.4. «*Gules*»

Aparteko garrantzirik ez du honek eta, nik dakidala, gurean hedadura handirik ere ez, baina heraldikan erabiltzen den gorria jarritako izan honekin ezagutzen da; hau dela eta, hiztegitan murgilketa eginez gero, beste baliorik ez badauka ere, adiera honekin egingo dugu topo.

Informazio osagarri gisa, esan dezakegu heraldikan erabiltzen diren koloreak izendapen bereziak dituztela eta izen abstraktuen labainkorren aurrean, «La literatura técnica de la Edad Media evitaba lo más posible servirse de términos cromáticos abstractos y se limitaba a enumerar sustancias colorantes concretas» (Gage, 1993: 35). Izendapenak hauexek hain zuzen: «Gules > rojo, Azur > azul, Púrpura > violeta, Sinople > verde, Negro > sable, Blanco > plata, Dorado > oro, Aurora > amarillo anaranjado» (Rancillac, 1992: 74).

Baina gorabeherak ere eman izan dira izendapenekin; hona hemen bixia den hau: (...) sinople, un término poético que nos remite a sinopis, vocablo utilizado habitualmente en la Antigüedad para el color rojo que, paradójicamente, empezó a utilizarse para el verde a principios del siglo XIII (no obstante los poetas continuaron usando sinople para el color rojo hasta dos siglos más tarde)» (Gage, 1993: 82).

5.6.5. *Basa-marrubia*

Hona hemen Placido Mugikaren hiztegian agertzen den azepzioa: «gorri, fresa silvestre». Beste inon ez dut aurkitu ari honi tiratzeko informazio nahikoa. Halere, ez da harrizkoa lotura hau alde kromatikotik begiratuta, guztiz bat baitator, heldutasunera iristen denean.

5.6.6. *Letra gorriak*

Honako kasu hau bitxia da baina aukera ematen digu hurrengo artikulurako saltoa prestatzeko; izan ere, itxura kromatismoaren gainetiko zama esanguratsua du hurrengoko honek.

487-669-700. Esaiok apez jaunari ez dala sori, zabal utztea Mezako liburua; **letra gorriek** dioten eran aoz-barne ta kanpora buru itxi dezala!...
Como mandan las rúbricas.
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)

Mokoroak «rúbricas» dio eta sinaduraren jarraiko marraz gain, marra gorria ere adierazten du eta modu berezian, jakin behar dugu ere antzinako liburuetan tinta gorriarekin idazten zela goiburukoa zein gainidatzia, hots, atalaren aurretik ideia nagusiak, bereizgarria den marka eta beste zenbait datu jasoz, euren garrantzia modu agerian utziz. Zer esanik ez, elizako tesuetan adibide ugari dugu erabilera honekin.

Jasotze-data: 2005-11-14

Onartze-data: 2005-12-16

Abstract

From professional experience in teacher training colleges, a lack of knowledge has been observed among Basque speaking students regarding different aspects of Basque culture. There is frequently more concern to homologise their knowledge with the dominant culture in our environment than with Basque culture's own knowledge and use of philosophy, which means that age-old cultural knowledge could be lost. Within this context, this article covers the study of the word GORRI in order to show the enormous wealth of meanings which it possesses over and above the uniform use as a chromatic term (many of which are not known to trainee teachers).

The study starts by showing the different chromatic meanings which it can adopt, starting with the concept of red (with its variants: maroon, carmine, vermillion...), moving on to rosy pink, via «blond»

within the terrain of yellow, even including shades of brown. Aside from considering it as a specific colour, attention is drawn to its use as a colour by antonomasia and it also shows the use of this term for the chromatic classification of different aspects of everyday experience. This article finishes with other meanings associated primarily with the chromatic point of view, preparing the ground to cover other meanings (naked, raw, atrocious, hard, laborious, fierce, extreme...) which, given the scope of this article, are left for a later publication.

The different meanings given in this article are mainly based on the massive compilation work carried out by Mokoroa, aiming for it to serve as an example whilst paying homage to him and similar compilers within the Basque culture.

Keywords: *Cultural Background. Perception. Teaching. Colour.*

Desde la experiencia profesional en la Escuela de Magisterio se constata la falta de conocimiento de diversos aspectos de la cultura vasca por parte de alumnos euskaldunes, frecuentemente más preocupados por la equiparación/homologación con la/s cultura/s dominante/s de nuestro entorno que con el conocimiento y utilización de esquemas propios de la cultura vasca, con lo que esto puede suponer de ruptura respecto al legado de los que nos han precedido. En este contexto, el presente artículo aborda el estudio de la palabra GORRI para, por encima de la homologada utilización como término cromático, poner de manifiesto la enorme riqueza de significados que posee (muchos de ellos desconocidos para los estudiantes de magisterio).

El recorrido se inicia poniendo de manifiesto los diversos significados cromáticos que puede adoptar, abarcando en su seno desde el concepto rojo (con sus variedades: granate, carmín, bermellón...), al de sonrosado, su paso por «rubio» en el terreno del amarillo, abarcando incluso el actual marrón. Al margen de la consideración como color concreto se llama la atención sobre su utilización como color por antonomasia y se pone igualmente de manifiesto la utilización de este término para la clasificación cromática de diversos aspectos de la experiencia cotidiana. Termina el presente artículo con otros significados asociados preferentemente al punto de vista cromático, preparando el salto para abordar los otros significados (desnudo, crudo, atroz, duro, laborioso, encarnizado, extremo...) que, dada la amplitud del artículo, se dejan para una posterior publicación.

Las diferentes acepciones que se estructuran en este artículo se basan en su mayor parte en la ingente obra de recopilación de Mokoroa, queriendo, a la vez que sirven de ejemplo, ser un homenaje a él y similares recopiladores de la cultura vasca.

Palabras clave: *Transmisión cultural. Percepción. Enseñanza. Color.*

À partir de l'expérience professionnelle au sein de la Escuela de Magisterio, on constate le manque de connaissance autour de divers aspects de la culture basque de la part des élèves basques, ils sont plus souvent préoccupés par l'équivalence/homologation avec la/les culture(s) dominante(s) nous entourant que par la connaissance et l'utilisation de schémas propres de la culture basque, de fait, ceci peut supposer une rupture par rapport à l'héritage laissé par ceux qui nous ont précédé. Dans ce contexte, cet article aborde l'étude du mot GORRI pour mettre en relief au delà de son utilisation comme terme chromatique, ses multiples sens (nombre d'entre eux méconnus par les étudiants en maîtrise).

Le parcours débute par une mise en évidence des différents sens chromatiques que peut prendre ce terme, englobant depuis le concept de rouge (avec ses nuances: grenat, carmin, vermillon...), à celui de rosé en passant par «blond» sur les tons jaunes, considérant même l'actuel marron. En marge de la considération en tant que couleur concrète, son utilisation comme couleur par antonomase attire l'attention et on met également en exergue l'utilisation de ce mot pour le classement chromatique de divers aspects de l'expérience quotidienne. Cet article se termine autour d'autres sens associés de préférence au point de vue chromatique, préparant à faire le pas vers d'autres sens (nu, cru, atroce, dur, laborieux, sanglant, extrême..) qui, étant donnée l'amplitude de l'article, sont mis de côté pour une prochaine publication.

Les différentes acceptions structurées dans cet article sont basées, dans leur majorité, sur l'énorme travail de compilation de Mokoroa, l'objectif étant tout à la fois que cela serve d'exemple et de rendre hommage à lui et à ses semblables «compilateurs» de la culture basque.

Mots clé: Héritage culturel. Perception. Enseignement. Couleur.

BIBLIOGRAFIA

- ALUSTIZA, J. (1985): *Euskal baserriaren inguruan*. Oñati: Arantzazu Frantziskotar Argitaletxea.
- AUÑAMENDI (1997): *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco*. Donostia: Auñamendi
- AZKUE, R. M. (—1906— 1969): *Diccionario Vasco - Español - Francés*. Bilbao: Gran Enciclopedia Vasca.
- AZKUE, R. M.^a (1989): *Euskalerrriaren yakintza. Literatura popular del País Vasco*, I, II, III, IV Bilbo-Madril: Euskaltzaindia & Espasa Calpe
- AZPIRI, J.M. (1983): «Ondarru'ko euskera». *Ondarroa-83*, 12. Ondarroako Kultur Etxea.
- BERLIN, B. y KAY, P. (1969): *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution*. Berkeley and Los Angeles: University of California.

- BRUSATIN, M. (1987): *Historia de los colores*. Bartzelona: Paidós.
- DUVOISIN J.P. (—1858— 1986): *Laborantzako liburua*. Klasikoak, E.E.E.
- ELHUYAR (1994): *Euskal Hiztegi Modernoa*. Usurbil: Elhuyar / Elkar
- FINLAY, V. (2004): *Colores*. Bartzelona: Océano.
- GAGE, J. (1993): *Color y cultura*. Madril: Siruela.
- GARCÍA BONA, J.M. (1980): *Navarra. Setas y hongos*. Caja de Ahorros de Navarra.
- HARLUXET (1998): *Harluxet hiztegi entziklopedikoa*. Donostia: Klaudio Harluxet fundazioa
- IZAGIRRE, K. (1981): *Euskal lokuzioak*. Donostia: Hordago.
- LANDUCHIO (1562-1958): *Dictionarium linguae cantabricae*, Edición de Manuel Agud y Luis Michelena. San Sebastian: Seminario <Julio de Urquijo>.
- LARZABAL, P. (1975): Euskaldunak eta koloreak. *Euskera XX*: 401-405.
- MICHELENA, L. (1995): *Orotariko Euskal Hiztegia*. Bilbao: Euskaltzaindia / Desclée de Brouwer / Mensajero
- MOCORO, J.M. (1990): «*Ortik eta emendik*» *Repertorio de locuciones del habla popular vasca*. Donostia: Etor, Labayru, Eusko Jaurlaritza.
- MUGICA BERRONDO, P. (1981): *Diccionario Vasco - Castellano*. Bilbao: Mensajero.
- MUJICA URDANGARIN, L.M. (1977): *Hiztegi orokor-teknikoa*. Ediciones vascas.
- PRECIADO, Tx. (1992): «Koloreari buruzko irakaskuntzaren egokitasuna Euskal Herriko testuinguruan», *Tantak*, 8, 19-45.
- PRECIADO, Tx. (1993): «Bizitakoa versus ikasitakoa: horia eta urdina, gatazka honen adibideak», *Tantak*, 9, 103-120.
- PRECIADO, Tx. (1994): «Zer da urdin?», *Zehar*, 26, 9-11.
- PRECIADO, Tx. (1995): «Zergatik berde kategoria adierazteko euskal hitz jatorrik ez?», *Jakin*, 87, 77-100.
- PRECIADO, Tx. (1996): «Euskaldunak kolorerik ez». *Jakin*, 92, 75-82.
- PRECIADO, Tx. (2003): «Eskolak ongi erakusten al du koloreak ikusten?», *Hik hasi*, 83 zk., 24-29.
- RAE (2001): *Diccionario de la lengua española*. <http://www.hiztegia.net/>
- RANCILLAC, B. (1992): *Ver y comprender la pintura*. Madril: Ediciones del Prado.
- SARRIONAINDIA, J. (1985): *Ni ez naiz hemengoa*. Iruña: Pamiela
- VARLEY, H. —zuz.— (1982): *El gran libro del color*. Bartzelona: Blume.
- VOX (1980): *Diccionario manual ilustrado de la lengua española*. Bartzelona: Bibliograf.